

KONRÁD MIKLÓS

Zsidó jótékonyág és asszimiláció a századfordulón

„Nincs néposztály, melynek erkölcsi érde-
mei meg ne lennének, s látom, hogy a könyörület érzete egyiknél sincs úgy kifejlődve,
mint éppen a zsidóknál; mily adakozók ezek szegényeik iránt, betegeik számára ápolóin-
tézeteik vannak, mire a keresztyéneknél példát nem találunk.”

„A zsidóság [...] a közjótékonyág terén felekezeti viszonylatokban egyenesen vezet.”

Az első idézet Klauzál Gábortól származik, a magyar országgyűlési alsótábla kerületi ülésének 1843. október 10-i vitája során hangzott el.¹ A második megállapítás szerzője Balthazár Dezső, a tiszántúli egyházkerület püspöke; e sorokat 1917-ben vetette papírra.²

A hasonlóság okkal ragadhatja meg figyelmünket, ha meggondoljuk: a két észrevétele elválasztó több mint hetven esztendő lefolyása alatt példátlan mértékű változás tapasztalható a többségi keresztyén társadalomnak a zsidókról alkotott általános vélekedéseiben.

A zsidó asszimiláció, mielőtt széles társadalmi jelenséggé vált volna, programként jelentkezett. A reformkori nemesség, a zsidóknak is helyet kínálván az eljövendő magyar társadalomról felvázolt jövőképében, egyrészt lehetőséget nyújtott számukra, hogy bizonyos feltételek mellett beilleszkedjenek a többségi társadalomba, a nemzet részévé váljanak, másrészt hangsúlyozta a keresztyének számára, hogy e társadalmi csoport nem csupán „megérdemli”, hogy felszabadítsák, de ez a magyar liberalizmus erkölcsi kötelessége is. Az ember természetes állapotát képező, az emancipált zsidóság által visszanyert szabadság hatása alatt – vélekedtek a kor liberális szerzői –, a hon zsidó lakosai levetik majd az elnyomás folytán kialakult „hibáikat”, és értékes állampolgárokká válnak.

Ha program, akkor propaganda. Magyarországon a 18. század végétől, majd még inkább a reformkortól kezdve sokan kezdték kimutatni, keresztyének és zsidók egyaránt, hogy a zsidók minden elismerést kiérdemlő emberek, vagy azokká válhatnak. 1867 után a nem zsidó liberális politikai és értelmiségi elit, bizonyára mert úgy ítélte, hogy a zsidóság jogi emancipációja elrendezte a kérdést, már nem vélte szükségesnek a zsidóság méltatásának napirenden tartását, ami nem jelenti azt, hogy ne állt volna ki az izraelitákká vedlett zsidók mellett, ha ezt a politikai körülmények szükségessé tették, miként Istóczy an-

1 Kovács Ferenc: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója. I–VI. Bp. 1894., II. 555. – A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm.

2 Balthazár Dezső: „A zsidók útja.” In: Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter „A zsidók útja” című munkájára. Tartalmazza Balthazár Dezső Dr., Blau Lajos Dr., Venetianer Lajos Dr., Bernstein Béla Dr., Székely Ferenc, Komáromi Sándor, Szabolcsi Lajos Dr., cikkeit és tanulmányait. Bp. 1917. 9.

tiszemita mozgalmának felléptekor, vagy annak érdekében, hogy kikényszerítse a felsőháztól a zsidó vallás recepciójáról rendelkező törvény elfogadását.

Más volt a helyzet a zsidók körében. Mind a neológ, mind az ortodox zsidók felekezeti lapjai, vitairatai stb. két-két alapvető törekvést tükröznek.³ Az ortodoxok azon voltak, hogy mindenáron fenntartsák a törvény által is szankcionált különállásukat a neológiával szemben, ez lévén véleményük szerint az egyetlen garancia arra, hogy a zsidó hagyományt a modernitás oltárán feláldozó „neológiával” ellentétben hűen követhessék apáik hitét és a zsidóság parancsolatait. A neológ zsidó sajtó egyik legfőbb igyekezete az volt, hogy ébren tartsa a táborába tartozó zsidók kötődését vallásukhoz és közösségükhöz, táplálja bennük zsidóságuk iránti elkötelezettségüket, zsidó öntudatukat. Ami viszont a másik lényegbevágó erőfeszítést illeti, a két tábor egyazon küzdelmet folytatott: mind a neológ, mind az ortodox felekezeti sajtó mindvégig a zsidók osztársadalmi elfogadásáért küzdő vitairat maradt (még ha ezen az elfogadáson mást értettek is), mondanivalója e téren lényegében egyetlen egyszerű és lényegbevágó gondolatban összefoglalható: a zsidók megérdemlik, hogy a többségi társadalom teljes mértékben elfogadja őket, jó magyarok, és még ennél is egyszerűbben: jó emberek.

Több motívum is alkalmasnak tűnhetett, hogy kellően hangsúlyos kiemelése révén alátámassza ez utóbbi gondolatot. Egyrészt olyan tényezők, mint a zsidók nyelvi elmagyarosodásának látványos gyorsasága, vagy hozzájárulásuk az ország gazdasági modernizációjához. Másrészt néhány olyan pozitív vonás, amelyeket a nem zsidók közül többen már az emancipációhoz vezető út kezdetétől fogva a zsidóság jellemzői közé soroltak. Ezek közé számított a zsidók bensőséges családi élete, vagy a zsidó szülők áldozatkészsége, hogy biztosítsák gyermekeik oktatását. De egyik tulajdonság sem versenyezhetett a zsidók jótékonyágának minden szempontból ideális vonásával.

Hogy teljes mértékben felbecsülhessük, milyen érdeke fűződhetett a zsidóknak ahhoz, hogy megragadják ezt a témát, egy olyan korszak gondolatvilágának keretében kell értékelni Klauzál Gábor fent idézett szavait, amelyre a zsidókat terhelő előítéletek évezredes súlya nyomta rá bélyegét. Valójában még az sem látszott egyértelműnek, vajon „a zsidó” egyáltalán embernek tekinthető-e. Henri-Baptiste Grégoire apát *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs* (Metz, 1789.) című művében szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a zsidók „ugyanúgy emberek, akár csak mi, elsősorban emberek, azután zsidók”.⁴ Mindazonáltal előfordult még, hogy egyesek e kérdést nem tekintették lezártnak: a magyar alsóház egyik képviselője 1843 decemberében azzal indokol-

3 A két tábor sajtóorgánumai között forráskritikai szempontból (is) éles különbséget kell tenni. A magyar nemzettel való azonosulást elutasító, némileg a nyelvi magyarosodással is hadilábon álló ortodoxiának a nem zsidó társadalom felé közvetített „kommunikációja” értelemszerűen egy szűk taktikai metszetben mozgott. A magyar nyelvű ortodox sajtó messze nem annyira az ortodox tömegek, s pláne nem a haszid közösségek véleményét, mint, mondhatni kizárólag, a hivatalos ortodox vezetőség politikáját tükrözi. Relevanciáját az adja, hogy, ha mást nem is, hűen rögzíti azt a képet, amelyet az ortodox zsidókról e vezetőség a nem zsidók felé akart közvetíteni. S jelen tanulmányban minket éppen ez érdekel. Az „ortodoxok” alatt itt tehát csupán a magyar nyelvű ortodox sajtót értjük. Az ortodox „identitásról” ld. *Jacob Katz: The Identity of Post-emancipatory Hungarian Jewry*. In: *A Social and Economic History of Central European Jewry*. Eds. Yehuda Don-Victor Karady. New Brunswick-London, 1990. 13–31. Valamint: *Nathaniel Katzburg: Assimilation in Hungary During the Nineteenth Century: Orthodox Positions*. In: *Jewish Assimilation in Modern Times*. Ed. Bela Vago. Boulder, 1981. 49–55.

4 Idézi: *Jacob Katz: Hors du ghetto. L’émancipation des Juifs en Europe 1770–1870*. Paris, 1984. 80. *J. Katz* könyve magyarul is megjelent (Kifelé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada

ta a zsidók szavazati jogának elutasítását a vármegyékben, hogy „várni kell, míg a zsidó is ember lesz”.⁵

Márpedig mely más vonás mutatja meg az embert legnemesebb, leginkább „emberséges” mivoltában, mint azon készsége, igyekezete, hogy más emberek sorsán könnyítsen, vagyis a felebaráti szeretetet legkézzelfoghatóbban kifejező jótékonyság gyakorlása.

A *par excellence* erénynek tekintett jótékonyág mindkét „fél” – zsidók és keresztények – egyik etikai alapelvét képezte. A jótékonyág gyakorlásának kötelessége, a *Tsedaka*, amelyre a Biblia több helyen emlékeztet (Mózes V., 15:7–11.; Dániel 4:27.; Ézsaiás 58:7.; Ezékiel 16:49.), a judaizmus egyik alapvető parancsolata.⁶ A keresztény teológia szerint a jótékonyág a három isteni erény közül a legnagyobb.

Ezen túlmenően: a jótékonyásnál jobban egy jellemvonás sem sűrítette magában éppen azokat az erényeket – nagyvonalúságot, önzetlenséget, áldozatkészséget, a közérdek iránti érzékenységet –, amelyeknek inkább az ellentétét tulajdonították a zsidóknak: kapzsiságot, önzést, a nem zsidók iránti ellenségességet.

Minden szempontból úgy tűnhetett tehát: a zsidók jótékonyágának előtérbe helyezése páratlan lehetőséget kínál a zsidókról a társadalom körében alkotott kép általános jobbítására (mint ahogy arra is, hogy táplálja, fenntartsa, netán újraébressze a vallásuktól és közösségüktől elszakadó, a nem zsidó társadalom képzeteit interiorizáló zsidók önértetét). A látszólag ideális propagandaeszközt a zsidóság szószólói meg is ragadták.

A jelen tanulmány a magyar zsidók azon rétegének e témakört érintő diskurzusát szeretnénk vizsgálni, amely a közvélemény előtt – lényegében a zsidó felekezeti sajtón keresztül – expliciten mint zsidó, sőt, mint a magyar zsidóság egészének vagy egy részének szóvivője lépett föl.⁷ Nem mondjuk, hogy állításaik teljes mértékben fednék a magyar zsidók összességének vagy akár csak saját olvasóiknak véleményét – a diskurzus és befogadása nem összemosható.⁸ Ezen túl, amint mondtuk, az ortodoxok külön esetet képeznek. Ami a

1770–1870. Bp. 1995.), de ennek a mondatnak a fordítása nem adja vissza kellő hűséggel az eredeti francia fogalmazást: „Ils sont hommes comme nous, ils le sont avant d’être juifs.”

5 Kovács F.: i. m. III. 357.

6 A *Tsedaka* jelentése magában foglalja, hogy a szűkölködőknek juttatott adomány csak visszaszolgáltatása annak, amitől őt embertársai igazságtalanul megfosztották. A nélkülöző létezése tehát az emberi méltánytalanság következménye, amelyet minden egyénnek igyekeznie kell helyrehozni. A jótékonyág tehát nem a szegényeknek juttatott kegy, hanem elismerése annak, ami jár nekik. Ebből a szemszögből nézve önmagában elméletileg nem képez erényt, mivel csupán egy kötelesség teljesítése. Ami az erény rangjára emeli, az a személyes odaadás, a szeretet, az együttérzés, a könyörület, a személyes jóakarát. Mindazonáltal a Talmudban számos szöveg állítja, hogy a *Tsedaka* önmagában véve is az egyik legfőbb erény. Ld. *A. Cohen: Le Talmud. Exposé synthétique du Talmud et de l’enseignement des Rabbins sur l’éthique, la religion, les coutumes et la jurisprudence.* Paris, 1980. 279.

7 Tanulmányunknak nem célja tehát a magán- és közjótékonyág zsidó gyakorlatának, a filantróp célú zsidó felekezeti intézmények történetének vagy a zsidók nem felekezeti jótékonyági egyesületekben betöltött szerepének a leíró bemutatása. Erről ld. *Haraszti György: Zsidó jótékonyág és mecenatúra a századfordulón.* In: *Uő: Két világ határán.* Bp. 1999. (Magyar Zsidó Történelem) 239–281.

8 Amint *Michel de Certeau* megjegyzi: „Az emberek mindig feltételezik, hogy a közönséget formálják azok a termékek, amelyeket ráerőltetnek. Ez a fogyasztási aktus félreértése. Feltételezik, hogy az asszimilálás szükségképpen azt jelenti, hasonlóná válunk ahhoz, amit befogadunk, és nem azt, hogy a befogadottat tesszük hasonlóná ahhoz, amilyenek mi vagyunk, a magunkévá tesszük, kisajátítjuk vagy újra birtokba vesszük.” *Michel de Certeau: L’invention du quotidien.* Paris, 1980. 241.

„kongresszusi zsidóságot” illeti, úgy véljük: kevésbé valószínű, hogy a neológ zsidók többsége ne osztotta volna felekezeti lapjai nézeteit.

Tanulmányunkban az első világháborút megelőző mintegy három évtizedre összpontosítunk. Egyrészt a zsidó asszimiláció fejlődésével párhuzamosan érlelődő érvelés ekkorra átfogó interpretációs rendszert kínál, ami nem jelenti azt, hogy feltétlenül koherens volna, de éppen ez benne az érdekes. Másrészt a *posztasszimilációs* nemzedék fel lépte kiszélesíti a diskurzus palettáját, lehetővé teszi nemcsak a neológ és az ortodox zsidó álláspontok vizsgálatát, de azokét a rétegeket is, amelyek, nem ismervén magukra apáik ideológiájában, ezt részben vagy teljesen elutasítva, a zsidó sorsnak egy alternatív vízióját vázolták fel írásaikban.⁹

I.

Első megállapításként kínálkozik, hogy a jótékonyaságról szóló diskurzusban az elválasztó vonal nem feltétlenül ott húzódik meg, ahol azt várnánk, neológ és ortodox sajtó között, hanem inkább az asszimiláns zsidóság két generációja között: a nem zsidókat a zsidók érdemeiről és magyarságtudatáról meggyőzni igyekvő „apák”, valamint az ebben az igyekezetben erkölcsi megalázkodást látó „fiúk” nemzedéke között.

Az „apák” érvelése egy szillogizmuson alapszik. Első premissza: „Hiszen mindenki tudja, hogy a jótékonyaság a legnagyobb erények egyike” – írja az ortodox *Zsidó Híradó*.¹⁰ Második premissza: a zsidóságot, hangsúlyozza a *Magyar Zsidó Szemle*, „minden erényei között a jótékonyaság jellemzi a legjobban”.¹¹ A következtetés – a zsidók a legerényesebb emberek közé számítanak – magától adódott.

A bizonyítás kétszeresen is specifikus, a zsidó valláshoz és a zsidók történetéhez kötődő kapcsolatot teremtett zsidóság és jótékonyaság között.

A jótékonyaság kötelezettségének forrása – magyarázta a mohácsi neológ főrabbi, Flesch Ármin 1908-ban – a judaizmus lényegében, a monoteizmusban rejlik. Mihelyt elfogadjuk, írja, hogy „Ő mindannyiunk közös Atyja”, azt is elfogadjuk, hogy „mindenki, aki az ő képmására van alkotva, tehát minden ember a másíknak testvére, kit már a közös Atya miatt is szeretnünk kell!” Márpedig a judaizmus „sohasem kérdezi, hogy miképp gondolkozunk, hanem, hogy miképp cselekszünk”. Istent nemcsak elismerni kell, de szolgálni is, és „nem lehet másképp szolgálni, mint szeretettel”.¹² Ez az érvelés abban az állandóan ismételt, itt a *Zsidó Híradó* fogalmazásában idézett gondolatban foglaltatik össze, miszerint a jótékonyaság „a zsidó vallás legfontosabb parancsolatainak egyikéből

9 A zsidó felekezeti sajtóból egyes alkalmi, ill. tiszavirág-életű újságokon kívül megvizsgáltuk alapításuktól 1914-ig a neológ Egyenlőség (1882–1938), a Magyar Zsidó Szemle (1884–1948), a Budai Izraelita Hitközség Értesítője (1910–1939), a „poszt-neológ” avagy „kultur-cionista” Múlt és Jövő (1912–1944), a cionista Zsidó Szemle (1907–1938), valamint a korszak két magyar nyelvű ortodox sajtóorgánuma, a Zsidó Híradó (1891–1906) és a Magyar Zsidó (1908–1913) összes számát.

10 *Rosenzweig Majer*: Jótékonyaság! Zsidó Híradó 1892. dec. 22. 4.

11 *Dr. Vajda Béla*: Az országos izr. tanítóképző-intézet jubileuma. Magyar Zsidó Szemle 15(1898) 19.

12 *Dr. Flesch Ármin*: A zsidó. Mohács, 1908. 337–338. *Flesch Árminnak* az Egyenlőség által is melegen ajánlott könyve – a szerző egyébként a neológ sajtó rendszeres munkatársa is volt –, reprezentatív összefoglalója a századforduló neológ zsidósága asszimilációs diskurzusának.

fakad. A »szeresd felebarátodat mint temagadat« fenséges elvéből!”¹³ A jótékonyág tehát abszolút kötelesség – „nincs vallás, mely híveinek a jótékonyágot annyira szent kötelességévé tenné, mint éppen a zsidó”¹⁴ –, sőt, a legelső a kötelezettségek közül: „Az igazi zsidót – írja másutt az ortodox hetilap – három erényről lehet megismerni. A szemérmességről, könyörületességről és jótékonyágról. Ezen erények közül az utóbbit helyezi a szentírás az első helyre, számtalanszor intvén bennünket, hogy embertársainkon minden különbség nélkül jót tegyünk.”¹⁵ Diamant Gyula, vukovári neológ főrabbi tömör fogalmazásában: „A jótékonyág a zsidó vallás legnagyobb, legszentebb parancsolata”.¹⁶

E kötelesség súlya annál is inkább kényszerítően nehezedik a zsidóságra, mert olyan prioritást fejez ki, amelyet az idők során soha nem kérdőjeleztek meg, illetve újra és újra hangoztattak, hangsúlyozza a veszprémi neológ főrabbi, Hochmuth Ábrahám a *Magyar Zsidó Szemle*-ben: „Mózes törvénye, a próféták ígéje, a szent irományok szerzői, a talmudbeli és későbbi tanítóink az emberszerető jótékonyágot ismételten s nyomatékosan a legelső s legszentebb kötelességnek tartják.”¹⁷ Ugyanez a gondolat az ortodox *Zsidó Híradó* lapjain is megjelenik: „Nincs vallás, mely híveinek a jótékonyágot annyira szent kötelességévé tenné, mint éppen a zsidó; tanúskodik erről a biblia, de tanúskodik róla a talmud is és a zsidó vallás erkölcsi iratainak egész sokasága legújabb időkig.”¹⁸

A zsidó hagyományt elemző okfejtés mögötti gondolat az, hogy a jótékony zsidó szellem magából a judaizmus eredetéből fakadván, a jótékonyág a zsidóknak egy fajta „veleszületett” erényévé vált. „A jótékonyág gyakorlása – írja Diamant Gyula – már a régi korban meghódította a zsidó szíveket, vérükbe ment át.”¹⁹ Tehát egyrészt elvitathatatlan, másrészt a zsidóságban nem újonnan, vagyis nem a „gettóból” történő – s részben a nem zsidóknak köszönhető – kiszabadulás után kialakult tulajdonság. Amint a *Magyar Zsidó Szemle* írja 1895-ben: „A zsidó jótékonyág [...] termékenyítő, melegítő sugarait nem a civilizáció napjából veszi, nem a 19. században felébredt humánus gondolkodás eszmeköréből meríti ideáljait, hanem a bibliából és a zsidó történelemből.”²⁰

E különleges kapcsolat második eleme tehát a zsidók történelméből származik. Ha a jótékonykodás kötelesség is, annál őszintébben teljesített, mert a zsidókban történelmük csak megerősítette a vágyat, hogy megsegítsék azokat, akik szükségben szenvednek. Az érvelés itt is szillogisztikus: „Szenvedés [...] édes gyermeke az emberszeretet” – írja az *Egyenlőség* Bródy Zsigmond nekrológiájában.²¹ Márpedig, miként ugyanez a hetilap lakonikusan megjegyzi: „a zsidó fel tudja fogni: mi a szenvedés!”²² Egyszóval a zsidók történelmi sorsa is – amelynek kulcsszava a szenvedés – hozzájárult könyörületes szellemük további megerősítéséhez. Idézzük ismét az *Egyenlőséget*: „A polgári jogokból legnagyobb részben kizárva, életfenntartásukért gondokkal megküzdzeni voltak kénytelenek; e szerint igen természetes, hogy a zsidóknál, mint hátrányokban szenvedő kisebbségnél, nemcsak

13 Meir Hillel: Ősz. Zsidó Híradó 1899. okt. 19. 1.

14 A legújabb zsidó mágnás. Zsidó Híradó 1896. okt. 8. 3.

15 Zsidó jótékonyág. Zsidó Híradó 1891. júl. 16. 5.

16 Dr. Diamant Gyula: Zsidó kultúra. In: Cultur-Almanach. 1911–1912. Szerk. Dr. Hevesi Simon. Bp. 1912. 72.

17 Hochmuth Ábrahám: A zsidók jótékonyága. Magyar Zsidó Szemle 4(1887) 153.

18 A legújabb zsidó mágnás i. m. 3.

19 Dr. Diamant Gy.: i. m. 73.

20 S. G.: A pesti zsidó árvaház jubileuma. Magyar Zsidó Szemle 12(1895) 5.

21 Bródy Zsigmond. Egyenlőség 1906. jan. 14. 1.

22 H. S.: A pesti izr. nőegylet ünnepe. Egyenlőség 1886. dec. 12. 3.

az összetartás, hanem az egymás iránti közérzés, különösen pedig a szegények iránti jótékonyosság nagyobb mérvben fejlődött ki.”²³ Az ortodox sajtó sem mond mást: ha „a zsidónál sohasem volt a felebaráti szeretet, a könyörületeség erénye üres jelszó”, arra a magyarázat nemcsak a vallás által előírt kötelezettség, hanem „a sok ezer éves szenvedés, mely minden más népnél érzékenyebbé tette mások gyötrelmei iránt”.²⁴

A diskurzus célja adott tényként kezelni, hogy a zsidók és a jótékonyosság között egészen különleges kapcsolat áll fenn. Ahogy az *Egyenlőség* írja: „Mikor jótékonyásgról van szó, elsősorban a zsidóságot kell fölemlíteni.”²⁵ Ez a kapcsolat oly szoros – és a diskurzus ehhez a végkövetkeztetéshez szándékozott eljutni –, hogy valójában jótékonyosság és zsidóság között szinte valamiféle egyenlőség van. „A valláshoz való törtetlen hite mellett – olvashatjuk a *Zsidó Híradó*ban 1898-ban – a jótékonyosság Izrael legjellemzőbb sajátossága.”²⁶ E gondolat ugyanebben a lapban a következő évben még kategorikusabb kifejezésre talál: „A jótékonyosság erénye kerek e földön mindenütt otthonos, ahol nemes szívek dobognak, de nincs nép, nincs felekezet, melyre nézve olyan jellemző volna, mint a zsidóságra. A legmélyebben benne gyökeredzik lelkében. Annyira speciális sajátossága, hogy nélküle el sem volna képzelhető.”²⁷

II.

Összességében nézve a kérdés előfordulásait, kitűnik azonban, hogy az „elméletről” végül is kevés szó esett, illetve, hogy miközben a magyar nyelvű ortodox sajtó az efféle elmélkedéseken túl ritkán foglalkozott a témával, a neológ sajtóban, amely e kérdésnek annál nagyobb helyet szentelt, az effajta eszmefuttatások gyakran csupán elvetté ismételtetett gondolatfoszlányként jelentek meg olyan cikkekben, amelyeknek nem feltétlenül a jótékonyosság volt a fő témájuk. A hangsúlyt a neológ sajtó máshova helyezte: a szüntelenül hangoztatott gondolat azt volt hivatva átvinni a köztudatba, hogy e jótékonyaságot a zsidók valóban *gyakorolják*. A kérdés az volt, hogy hogyan. A diskurzust két motívum köré lehetne rendezni: a zsidó jótékonyosság *őszintesége és felekezeti közisége*.

A jótékonykodás kétségtelenül dicséretes, de abból önmagában még nem lehet következtetni a jótékonyaságot gyakorló személy jóságára, lévén, hogy nemessége nem annyira a cselekedetben, mint ennek motivációjában rejlik: a megsegítés őszinte, buzgó és érdektelen vágyában. Mind a zsidó hagyomány, mind az általános közfelfogás szerint, ahhoz, hogy erény legyen, a jótékonyaságnak őszintének kell lennie. Blau Lajos tömör megfogalmazásában: „Az adomány csak annyit ér, amennyi benne a szeretet.”²⁸ Amikor a *Pesti Izraelita Hitközség* élére történt megválasztása alkalmából 1893-ban az *Egyenlőség* néhány életrajzi adalékot kért Kohner Zsigmondtól, a pesti zsidó nagypolgárság e jellegzetes képviselője így összegezte életpályáját s hitvallását: „Kedves, édes, jó ba-

23 *E. I.*: Jótékonyosság. *Egyenlőség* 1885. jan. 25. 5. Gyakran fogjuk idézni ezt a hosszú cikket, amely szinte az összes, a következő évtizedekben a zsidó jótékonyaságról kifejtett gondolatot tartalmazza.

24 *Fehér Imre*: Tél. *Zsidó Híradó* 1898. dec. 1. 2.

25 *E. I.*: i. m. 4.

26 *Fehér I.*: i. m. 2.

27 *Meir H.*: i. m. 1.

28 *Blau Lajos*: Reflexiók és karképek a zsidó történetből. In: *Cultur-Almanach*. Szerk. Dr. Hevesi Simon. Bp. 1910. 16.

rátom, nekem nincs életrajzom. Születtem, egész életemen át becsületes ember voltam, rosszat tudtommal sohasem tettem és ha nagyon, nagyon gazdag volnék, minél több nyomort enyhítenék, mert ez az én legnagyobb örömöm. Mást igazán nem tudok magamról.”²⁹

Hatvany-Deutsch József halála után néhány hónappal az *Országos Rabbiképző Intézet* zsinagógájában tartott megemlékező szertartás során az elhunyt személyiségét felelevenítő Blau Lajos, a szeminárium nem régen kinevezett igazgatója, egyben a zsidó nagypolgár ideáltípusát is felvázolta. Hatvany személyiségének kulcsa a lelki nemesség, s e vonás zsidóságából fakad: „Hatvany József követte az ígét, melybe a próféta évezredek előtt tanainkat összefoglalta: »Meg van neked mondva, ó ember, mi a jó és mit kíván tőled az Örökkévaló: cselekedj igazságosan, gyakorolj szeretetet és járj alázatosan Isten előtt«. (Mika 6, 8.)” E lelki nemesség a közérdek iránti – „a közért buzogva, dolgozva, egyénisége a közé lett és a közé marad” –, és különösképpen a hátrányos helyzetűek iránti felelősségtudatban fejeződik ki: „a kedves, jó ember [...] szíve a szegényekért és szenvedőkért, az elnyomottakért és üldözöttekért dolgozott”. Ami cselekedetekre fordítva olyan emberszeretetben nyilvánult meg, amelynek indítéka nem más, mint az érzelmek őszintesége: „Fáradhatatlan volt a jótévesben, mert jótette mély érzésből fakadt.”³⁰

Ezt az őszinteséget a kortársak (nem zsidók és zsidók egyaránt) nemegyszer kétségbe vonták. A beszéd panegirikus hangvétele önmagában is egy olyan idealizált kép megteremtésének vágyát fedi fel, amely kizárja a pártatlanságot és ennél árnyaltabb valóságot enged sejtetni. Mindazonáltal hiábavaló a zsidó polgárság jótékonyágát megalapozó motivációkról spekulálni, ezek között minden bizonnyal a legkülönfélébb, s egymást ki nem záró, hanem a legtöbb egyén esetében más-más arányban keveredő motívumok szerepeltek – egyéni hajlam, őszinte vallásos meggyőződés, a zsidó hagyományok interiorizált és szekularizálódott érzelmaradványa; az igyekezet, hogy a filantrópia gyakorlása által bizonyítsa a zsidók egoizmusa vádjának érvénytelenségét, polgári erkölcsből fakadó köteleltségtudat, a kényszerű megfelelés a társadalmi elvárásoknak, egyszerű hiúság, illetve a felemelkedő polgárság semmiben sem felekezet-specifikus vágya, hogy ezáltal mintegy „befizesse magát” a „jó” társaságba, többé-kevésbé közvetett előnyök (nemesség, címek, rangok) megszerzésének reménye, stb.

Akárhogyan is: jótékonyági bazárok, jótékony célú gyűjtések, adományosztás a szegényeknek egy családtag születése, esküvője, halála, vagy a fiúgyermek bar micvája alkalmából, alapítványok létrehozása történelmi események évfordulójának megünneplésére: az alkalmak nem hiányoztak, és semmi kétség, hogy a zsidó közép- és nagypolgárság igen jelentős összegeket adományozott. Az indítékokon túl, társadalmi szempontból a legkényszerítőbb erejű elem a nagypolgár státusszal járó kötelezettség le-

29 Kohner Zsigmondtól,... Egyenlőség 1893. jan. 20. 8. Bár a „nagyon, nagyon gazdag” fogalma kétségtelenül szubjektív, Kohner Zsigmond – az egyik legjelentékenyebb magyarországi magánbankház, a Kohner Adolf és fiai cég megalapítója, a Pest-lipótvárosi Takarékpénztár és az Első Magyar Kamgarnfonó igazgatósági tagja, a Kereskedelmi Bank váltóbírája, az Iparbank és a Brüllökkel és Deuschokkal közösen alapított Nagysurányi Cukorgyár igazgatója – nem volt éppen szűkölködő. Megjegyzendő azonban, hogy ha nem is tekintette magát, úgy tűnik, eléggé vagyosnak ahhoz, hogy szíve szerinti mértékben könnyítsen embertársai nyomorán, elég nagyban üzte e tevékenységet ahhoz, hogy az 1929-ben megjelent Zsidó Lexikon külön kiemlje: „Sok jótékonyági intézmény dicséri K.[ohner]-ban megalapítóját és fenntartóját.” S. R. [Seltmann Rezső]: K. Zsigmond. In: Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1929. 495. és Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Bp. 1979. 58., 96.

30 Dr. Blau Lajos: Báró Hatvany József. Emlékbeszéd. Bp. 1913. 3–7.

hetett. Amikor 1888-ban az alföldi árvízkárosultak javára rendezett jótékonyági bazárt reklámozó *Jó Szív* című alkalmi újság a „vegyes” elit képviselőitől azt kérte, írjanak első számába néhány „kedélyes, apró dolgot”, az igen szarkasztikus Wahrmann Mór a következő sorokat küldte az arisztokrata hölgyekből álló szerkesztőségnek: „Több mint harminc éve, hogy jótékony bazárok, közvacsorák, tombolás estélyek buzgó látogatója vagyok. Hány szép, jószívű asszony sarcolt meg engem ez évek hosszú során át, igéző mosollyal, hálás kézszerítással, a legkülönbözőbb ürügyek alatt, a legkülönbözőbb célokra. Kezdetben virágokkal kínáltak, későbbben pezsgővel, végtére – konyakkal. Hivatásom változatlanul egy maradt – fizettem és ismét fizettem.”³¹

III.

A zsidó jótékonyág őszinteségének kinyilvánítása maga után vonta egyes, ebből fakadó viselkedésségek – önfeláldozás, diszkréció – nyomatékos kiemelését. A társadalmi feladatok megosztásának elve szerint – „Asszonyok tárt kezekkel, férfiak nyitott erszényekkel hódoljatok a szegényeknek”³² – az önfeláldozás az asszonyok hatásköre volt. Ahogy 1891-ben a *Magyar Zsidó Szemle* írja a *Pesti Izraelita Nőegylet* tevékenysége kapcsán: „Azok a derék és nemes lelkű hölgyek [...] szabad idejüket a toalettasztal helyett a nyomor tanyáin töltik, [...] a fényes báltermeknél és illatos szalonoknál szívesebben látogatják a szűkölködőknek füledt levegőjű pincelakásait, az éhezőknek nyomorúságos viskóit, hogy fájdalmat enyhítsenek, éhséget csillapítsanak, elhagyottakat és kétségbeesőket vigasztaljanak és segítsenek.” A gyengébbek kedvéért: az egylet asszonyai „minden személyes hiúságot mellőzve, egyedül a szent ügy sikerét és felvirágzását tartják szem előtt”.³³ 1895-ben az *Egyenlőség* így összegez egy riportot a Dob utcai, ugyanezen nőegylet által fenntartott népkonyháról: „Uriasszonyok, arcra-lélekre szépek, kiket otthonukban dús kényelem környékez, eljönnek ide a szegények és nyomorultak tanyájára dolgozni – éretük. Nem sport, nem föltűnési vágy, a lélek nemes rugói ennek ösztöne. [...] Egyikben-másikban rá sem lehet ismerni otthonuk fényes, reprezentáló úrnőjére, annyira leereszkedik egyszerűségben az ő szegényeihez.”³⁴ 1898-ban a *Pesti Izraelita Hitközség* főabbija, Kohn Sámuel is, az egylet elnöknőjének, Bischitz Johannának a temetésén mondott gyászbeszédében, az elhunyt jámborsága mellett arra az áldozatkészésre helyezte a hangsúlyt, amelynek Bischitzné mindenkor tanúbizonyságát adta: „Az a dúsgazdag asszony naponta 6 órát görnyedt az íróasztalánál; dolgozott, mintha csak azzal kereste volna kenyerét. Maga intézett el minden kérvényt, maga adta meg az utasításokat a nyomozásra, a tudakozódásra, a segélyre. Még betegsége alatt is folyton a szegény folyamatokon járt az esze.”³⁵

Az önfeláldozáson túl, még fontosabb volt megfelelő módon adakozni, anélkül, hogy megaláznánk a megsegített személyt, vagyis tapintattal, diszkrécióval. Ezt az elvárást az egész társadalom osztotta, zsidók és keresztények egyaránt megfogalmazták. Fel sorolván a jótékonyág gyakorlatának nyolc, fokozatosan egyre erényesebb formáját,

31 Wahrmann Mór: Több mint harminc éve... *Jó Szív* 1888. máj. 11. 1.

32 Annie: A jótékonyág szelleme... *Itthon* 1895. jún. 16. 5.

33 Dr. Ungár Simon: Zsidó nők jótékonyága. *Magyar Zsidó Szemle* 8(1891) 556.

34 Haber Samu: Éhezők jubileuma. *Egyenlőség* 1895. nov. 22. 5.

35 Kohn Sámuel: Bischitz Dávidné. *Egyenlőség* 1898. ápr. 3. 3.

Maimonidész szerint a hetedik fok az, amikor valaki úgy adományoz, hogy nem tudja, ki-nek adja, és valaki úgy kap, hogy nem tudja, kitől kapja.³⁶ Az Evangélium is szerénységre buzdít: „Vigyázzatok, hogy alamizsnátokat ne osztogassátok az emberek előtt, hogy lássanak titeket. [...] Azért mikor alamizsnát osztogatsz, ne kürtöltess magad előtt.” (Máté, 6:1–2.) E nélkül a jótékonykodóra a gyanú árnyéka vetül, hogy kérkedni kíván vagyonával, tehát a gőg bűnébe esik. A zsidó jótékonyosság tapintatosságának dicsérete nem csupán a motiváció nemességét volt hivatott alátámasztani, hanem arra is szolgált, hogy a gazdagságát fitogtató, felfelé szolgálalkú, lefelé kevély zsidó parvenünek a – nemcsak szinte az egész társadalom, de gyakran maga az *Egyenlőség* által is ostorozott – figuráját ellensúlyozza.³⁷

A jótékonyosság diszkrét gyakorlatára való felszólítás tehát a *Pécsi Izraelita Nőegylet* 1895-ben kiadott alkalmi lapjában a vezércikk fő üzenete: „Tegyetek tehát jót, hogy jól érezzétek magatokat Ábrahám, Jákob és Izsák egyenes leszármazottai, de tegyétek e jót csendben, titokban, visszavonulva”.³⁸ Nem meglepő, hogy e felhívás egy izraelita nőegylettől származik: a zsidó nagypolgárság hiú sznobizmusának zsidók és nem zsidók által egyaránt megfogalmazott bírálatában a vagyonos zsidó nejek talán még gyakrabban részesültek, mint a férfjek.

Az elsősorban érintett, vagyis a neológ felekezeti sajtó tehát mindenekelőtt a zsidó nők jótékonyosságának feltétlenül őszinte – hiszen diszkrét – gyakorlatát hangoztatta. „Mondhatjuk – írja a *Magyar Zsidó Szemle* a *Pesti Izraelita Nőegylet* fennállásának 25. évfordulóján – teljesen jogosult büszkeséggel mutathat minden zsidó az egylet negyedszázados áldásos működésére. Ezer meg ezer ember gondol hálás szívvel a jóságos segítő kézre, mely váratlanul, szinte lopódzva, feltűnés és megszegyenítés nélkül, igazi szeretettel és kíméletességgel támogatott akkor, midőn a szükség legnagyobb volt.”³⁹ Az egyesület előző évi működéséről szóló beszámolóban, 1913-ban, az *Egyenlőség* ugyancsak kiemeli a szerénységet, amely annál is inkább dicséretes, mert lázas aktivitást takar: „Szinte mesébe illő áldozatkészség, amely keveset beszéltet magáról, de annál többet cselekszik.”⁴⁰

Természetesen a diszkréten gyakorolt adakozás nem csupán a nőkre jellemző, és nem is csak az egyesületi jótékonyosságra. A millennium alkalmából megjelentetett kiadványban az *Egyenlőség* főszerkesztője, Szabolcsi Miksa a kétségtelenül impozáns intézményi jótékonyosság mellett a jótékonykodás azon személyes gyakorlatának a kidomborí-

36 A jótékony cselekedet nyolcadik, legnemesebb – mert a szűkölködőt önértetében legkevésbé bántó – módja az illető társadalmi rehabilitációjának elősegítése, alamizsna helyett pénzkölcsön, ill. valamilyen munkalehetőség biztosítása révén.

37 Az *Egyenlőség* annál is inkább pellengérré állította a zsidó nagypolgárság egy részének „nevetéses tulajdonságait” és „mindenáron való föltűnni akarás”-át, hogy ezek a magukban még nem zsidó specifikus, hanem, amint azt a lap hangsúlyozta, minden, vagyonát újonnan szerzett nagypolgári réteget jellemző jellemhibák, a jelen esetben – és ez volt a döntő kritika – a vallásos érület kihalásával, zsidóságuk elvetésével párosultak. *Dr. Rónai János*: A plutokrácia és a zsidók. *Egyenlőség* 1886. máj. 23. 3. és „Elegedni akartak.” *Egyenlőség* 1902. márc. 23. 4.

38 *Li-Li*: Tegyetek jót. Itthon 1895. jún. 16. 1.

39 *Dr. Ungár S.*: i. m. 555–556.

40 *H. S.*: Pécsi zsidó asszonyok. *Egyenlőség* 1913. máj. 25. 7. E nőegylet nemes aktivitásának hangsúlyozása a neológ sajtó lényeges eszköze volt abban az igyekezetében, hogy mentesítse a zsidó polgárasszonyokat azon hibák alól, amelyekkel egyébként maga is vádolta őket. A *Pesti Izraelita Nőegylet* a bizonyíték, írja az *Egyenlőség*, hogy „a pesti zsidó asszonyok nem olyanok, mint közéletű híruk”. A pesti izr. nőegyesület. *Egyenlőség* 1897. máj. 23. 5.

tására is súlyt fektet, amely „titkos, [...] melyről az érdekelten kívül soha senki nem vesz tudomást”.⁴¹ De a hangsúly itt is inkább a nőkön volt: „A társadalom egyenlőtlenségéből származó haragot a titokban adott ajándék engeszteli ki. Láttatok-e, mikor az utcasaroknál álló nyomorék koldus mellett egy-egy nemes női alak elsurran, mily észrevétlenül csúsztatja a szenvedő tenyerébe a neki szánt alamizsnát? Ilyen a zsidóság.”⁴²

A diskurzus és a gyakorlat e téren azonban nem fedte egymást. A nagy őszi ünnepek idején, az *Egyenlőség* ritkán mulasztotta el megemlíteni azoknak a nevét, akik a zsinagógában, a Tóra előtt nyilvánosan felajánlván bizonyos összeget valamilyen jótékony célra, különösképpen kitűntek az adomány nagyságával. Így 1890 szeptemberében: „A fiúárvaház templomában [...] Temesváry Adolf (Dr. Temesváry Rudolf atyja) 2000 frtos alapítványt tett a fiúárvaház részére”.⁴³ Olykor, például 1911-ben, az *Egyenlőség* leköszölte a teljes listáját azoknak, akik az őszi ünnepek során a főváros összes neológ zsinagógájában és (alkalmi) imaházában legalább 100 koronát adtak a *Pesti Izraelita Hitközség*nek, a pesti neológ *Hevra Kadisának*, az általuk vezetett emberbaráti intézményeknek vagy valamely más zsidó jótékonyági egyesületnek.⁴⁴ Az *Egyenlőség* továbbá majdnem minden évben közzétette a *Pesti Izraelita Hitközség* éves közgyűlése előtt az elnök által ismertetett listát az elmúlt év során a hitközségnek felkínált adományokról.⁴⁵ Végül szinte nem volt olyan száma az *Egyenlőség*nek, amelyben a kishírek között ne szerepelt volna valamely egyéni adományról szóló beszámoló.

E gyakorlat nem csupán a neológ sajtó sajátossága volt, bár az ortodox felekezeti sajtó kétségkívül ritkábban számolt be tagjai bőkezűségéről – valószínűleg egyszerűen azért, mert a jelentősebb összegű adományok maguk is ritkábban fordultak elő az összességében jóval szerényebb anyagi helyzetű ortodox zsidóknál. Ami nem jelenti azt, hogy az ortodox sajtó által hírül adott adományok ne értek volna el olykor igen tekintélyes összegeket.⁴⁶

Tegyük még hozzá, hogy miközben az adakozók nevének illetén közzététele nehezen volt összeegyeztethető a diszkréció és a névtelenség követelményével, ez nem csupán a felekezeti sajtó, de a *Pesti Izraelita Hitközség* hivatalos politikájának is részét képezte. Az általános szokásnak megfelelően, a hitközség vagy intézményei számára tett alapítványok az adományozó nevét viselték. De a hitközség vezetősége ezzel nem elégedett meg. Az 1898-as éves jelentése, bemutatva néhai Taub Salamon végrendeletét és az általa a

41 *Szabolcsi Miksa*: A pesti izraelita nagyhitközségről. In: Magyar zsidók a Millenniumon. Művelődéstörténeti tanulmány. Szerk. Zichy Herman–Deresty Gy. M. Bp. 1896. 76. Hatvany-Deutsch Józsefet méltató emlékbeszédében *Blau L.* sem mulasztja el megjegyezni, hogy ez utóbbi a jótékonyt „utolsó percéig csendesen és szépen” gyakorolta. Önéletrajzában a tőzdespekulációiról legendás *Krausz Simon* önnön jótékonyágán kívül másokét egyetlen alkalommal méltatja, s ez báró Madarassy-Beck Marcell, egyébként kitért zsidó „csendben gyakorolt jótékonyága”. *Dr. Blau L.*: i. m. 5.; *Krausz Simon*: A pénzember. Egy magyar bankár élettörténete. Bp. 1991. 84.

42 *Beledi Miksa*: Hitközségi költségvetések. Magyar Zsidó Szemle 6(1889) 309–310.

43 *Mardochai Hajehudi*: A lefolyt főünnepekről a fővárosban. *Egyenlőség* 1890. szept. 26. 9.

44 Ünnepnapok. *Egyenlőség* 1911. okt. 8. 11–12.

45 Ld. pl. Adományok. *Egyenlőség* 1892. márc. 11. 9.

46 A Zsidó Híradó egy kishíre például 1892-ben a következőket adja olvasói tudomására: „Dr. Kaschauer orvosnak neje, nagybátyja Leitesdorfer elhalálózása alkalmából 50 000 forintot adományozott jótékony célokra. Így 30 000 forintot egy Pozsonyban felállítandó izr. szegénymenthely alapítására és 10 000 forintot egy ugyanott építendő izr. leányárvaház létesítésére.” Nagy alapítványok. *Zsidó Híradó* 1892. jan. 7. 8.

hitközségnek és intézményeinek nyújtott alapítványokat, megjegyzi: „Az előjáróság és a választmány kötelességüknek tartották megtenni az intézkedéseket, hogy a hitközség há-
lás érzülete az ájtatos gyülekezet előtt méltó kifejezésre jusson, valamint, hogy a nagy jó-
tevő emléke az általa gyarapított intézetekben külsőleg is megörökíttessék.”⁴⁷

A gyakorlatban igen nehéz volt a felekezeti sajtó számára feloldani az ellentmondást a zsidó jótékonyosság szerénységének, sőt névtelenségének méltatása, valamint e jótékonyosság reklámozása között – ami persze egyáltalán nem csak a zsidó sajtóra volt jellemző –, mivel mind az előbbi, mind az utóbbi ugyanazon célt szolgálta: népszerűsíteni a zsidó jótékonyosság gondolatát. Ahhoz, hogy ismert legyen, publikussá kellett tenni.

Megjegyzendő végül, hogy e publicitásnak célja volt az is, hogy az adományozók buzgóságát hiúságuk levezetgetésével serkentsék; a kecsgetető perspektíva, hogy viszontláthatják nevüket az újságban, minden bizonnyal hatékony készletésnek bizonyult. Amikor a *Zsidó Híradó* 1891-ben felszólítja az ortodox hitközségeket, hogy anyagilag támogassák a pozsonyi jesiva szűkölködő tanítványait, a cikk szerzője egy lábjegyzetben hozzátesszi: „A pozsonyi főrabbihoz e célra küldendő adományok ezen lapokban nyilvánosan nyugtáztatni fognak.”⁴⁸ A budai neológ hitközség hivatalos lapjának felhívását, hogy az őszi ünnepek alkalmával a hitközségi tagok adakozzanak a hitközség és intézményei javára, a következő megjegyzés zárja le: „A nagylelkű adományok »Értesítőnkben« közzé fognak tétetni és templomunkban is köztudomásra hozatni.”⁴⁹

IV.

Meggyőzni a közvéleményt a zsidóság jólelkűségéről és őszinte emberbarátságáról, és a jótékonykodás gyakorlatán keresztül tanúságot tenni a magyar zsidóknak a nemzet iránt érzett szolidaritásáról és a nemzettel való azonosulásáról, szükségképpen feltételezte azt is, hogy e jótékonyosságra ne vetüljön a megsegítettek közti különbségtétel semmiféle gyanúja: a magyar zsidók jótékonykodásának összfelekezeti, tehát össznemzeti, minden felekezeti megfontolást, megkülönböztetést elutasító gyakorlata, ennek ismételt hangoztatása a diskurzus lényeges elemét alkotta. Ugyanis a jótékonykodás kétségkívül tanuskodik embertársaink megsegítésének dicséretes szándékáról, a kérdés azonban fennáll: kit számítunk „embertársaink” közé, és – főleg – kit nem.

A zsidók igyekezetét, hogy hittársaik segítségére siessenek, a többi zsidó iránti jótékonyosságukat a nem zsidók szinte egyhangúlag elismerték, de ez magában még nem mozgította előre a zsidók befogadásának ügyét, amennyiben e hajlamban a közvélekedés messzemenően nem látta feltétlenül annak a jelét, hogy a zsidók a nem zsidó társadalom iránt hasonlóan pozitív érzelmekkel viseltetnének. Ezzel lényegében az épp oly kényes, mint amennyire előszeretettel tárgyalt „zsidó szolidaritás” kérdéséhez érkeztünk. A 19. század folyamán e szolidaritást a nem zsidók hol erényként dicsérték,⁵⁰ hol követendő

47 A pesti izr. hitközség előjáróságának jelentése az 1897-iki közigazgatási évről. Bp. 1898. 10.

48 Dr. Vészi Dániel: A pozsonyi jesiba. *Zsidó Híradó* 1891. dec. 3. 4.

49 Hírek. A Budai Izraelita Hitközség Értesítője 1(1910) szept. 5.

50 A kerületi ülés 1844. szept. 7-i vitája során Beöthy Ödön így fogalmazott: „Sok századok szenvedései egybefűzék e népet, s összetartásra oktatók – erényre, mi bennünk nincs, s mit ezért készek vagyunk bűnül számítani be.” *Kovács F.*: i. m. VI. 16.

példaként említették,⁵¹ olykor még a klerikális és antiszemita sajtóban is,⁵² hol semleges hangon tárgyalták, mint olyan történelmi tény, amely minden kisebbség sorsának sajátja,⁵³ de látták ebben az együttérzésben a zsidók alkati erkölcselenségének bizonyítékát is,⁵⁴ és persze az asszimilációra való képtelenségüknek, uralmi törekvéseiknek jelét.⁵⁵

E vélemények sokfélesége magyarázza a zsidó felekezeti sajtó egy részén belül e kérdésről kifejtett álláspontok közti nem kevésbé széles eltéréseket. A felekezeti szervek redukált judaizmus neológ paradigmáját elutasító ortodoxia fenntartotta a zsidóság népként való meghatározását, s tényként kezelte a zsidó vallás specifikumából eredő sajátos zsidó szolidaritást.⁵⁶ A cionisták nemkülönben vallották a zsidó népet összekötő és fenntartó szolidaritás létezését.⁵⁷ A neológ sajtó viszont ezt a szolidaritást az esetektől függő-

-
- 51 „A zsidók társas életéből – írta A Hon 1863-ban az Izraelita Betegápoló és Temetkezési Egylet tevékenységét bemutató cikk végszavaként – nekünk magyaroknak valóban sok eltanulni valónk van. Hogyan kell egy *rokotalan* nemzetnek, saját összetartása által magát megvédeni, sebeit önjerejével gyógyítani”. Az Izraelita Betegápoló és Temetkezési Egylet... A Hon 1863. jan. 2. 3.
- 52 A Pesti Izraelita Hitközség éves jelentését a Magyar Állam ekképpen kommentálta 1900-ban: „Ők, ahol a zsidóság előbbreviteléről van szó, csak a közös érzést ismerik, azt, hogy mindenki tehetsége szerint mozdítsa elő a zsidóság céljait. [...] Ezt a csodálatos együttérzést bizony jó volna nekünk is megtanulnunk. [...] Vegyünk példát a zsidóságtól az együvé tartozásra, a vallás szeretésére, a vallásért való áldozatkészségre.” Egymillió korona. Magyar Állam 1900. márc. 20. 1.
- 53 A „háttérbe szorított elemek”-nél, írta *gróf Zay Miklós* a Huszadik Század hasábjain 1903-ban, „az összetartozás érzete jobban kifejlődik, mint az uralkodó osztályoknál”. *Zay Miklós gróf: Zsidók a társadalomban. Huszadik Század 4(1903) 959.*
- 54 „Hogy nincs erkölcsi öntudata a zsidóságnak – vélekedett *Prohászka Ottokár* egy, a Magyar Sionban 1893-ban megjelent tanulmányában –, az még abból is kiválglik, hogy valahol csak pácbába kerül a zsidó valami flagrns bűntény miatt, az egész zsidóság összeröffen s mozgásba helyezi valamennyi emeltyűjét, hogy a csávából kiszabadítsa. [...] A zsidóság tehát minden zsidó bűntényében szolidaritást vállal s megakasztja a büntető törvény karját; ezzel azt bizonyítja, hogy az igazságról még azon tekintetben sem bír fogalommal, melynél fogva a törvény sérelme orvoslást, a gazzett büntetést kíván.” *Prohászka Ottokár: A zsidó recepció a morális szempontjából (1893). In: Uő: Iránytű. Sajtó alá rend. Schütz Antal. Bp. 1929. (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XXII.) 10.*
- 55 Az Alkotmány ekként kárhoztatta 1898-ban azt a zsidó szolidaritást, amelyben a Néppárt lapja „megdőbentő, mondhatni, ijesztő jelenség”-et vélt látni: „Ez a szolidaritás a panjudaizmus. Nem ismer az sem jogot és törvényt, sem országot és annak határait, s a hazafiság fölé helyezi a zsidóságot, melynek minden egyebet alárendel. [...] Ez az az irtózatos hetedik nagyhatalom, mely világaluralomra tör.” Panjudaizmus. Alkotmány 1898. febr. 25. 5. Az effajta idézeteket számtalanul lehetne sorolni: a zsidóság nemzetfelettségéről, Istóczy kifejezésével élve „Heerdeninstinkt”-jéről kifejtett antiszemita diskurzus e „zsidó szolidaritás”-ban találta meg egyik legelnyűhetetlenebb toposzát.
- 56 „A vallási elem áthatja a zsidó egész lényét, valóját. A tömérdek egy és ugyanazon kötelesség, szokás, törekvés, az életmód sok tekintetben alaki és lényegi hasonló vonásai szülik azt az összetartozási érzetet, azt a közösségi tudatot a zsidóságban, mely barátaink bámuló elismerésének, s sok ellenségünk irigy gyűlöletének és gyanúsításának képezi tárgyát! [...] A magyar zsidó [...] testtől-lelkestül egynek érzi magát a földgömb zsidóságának összességével.” *Frankl Adolf: Vallás és nemzetiség. Zsidó Híradó 1891. aug. 3. [Téves keltezés, valójában szept. 3.] 5–6.*
- 57 Kivédendő a kivédhetetlent, a cionista sajtó szükségesnek tartotta azonban hozzátenni, hogy ez a együttérzés „nem nyilvánul és nem nyilvánulhat soha senki ellen, csak mindig és kizárólag a zsidóság mellett”. A zsidó szolidaritás. Zsidó Szemle 1912. dec. 15. 1.

en néha mintegy magától értetődően vállalta,⁵⁸ a növekvő vallástalanság elleni harc hatékony, ekként továbbá erősítendő eszközének tekintette,⁵⁹ a leendő neológ–ortodox újraegyesülés lehetséges alapjának tartotta,⁶⁰ míg máskor csupán az antiszemitizmus által kiváltott epifenoménnak minősítette,⁶¹ egyszerűen nem létezőnek vélte,⁶² netán hevesen tagadta.⁶³

A zsidó jótékonyság felekezetiközi jellegének kidomborítása magától kínálkozott tehát, hogy a zsidók jó magyarságának tanúsítása mellett mentesítse e jótékonyt a gyanú alól, miszerint csupán ennek az oly kétértelmű „zsidó szolidaritásnak” a kifejezése lenne. Annál is inkább, mert egyrészt megfelelt a talmud előírásainak, másrészt azon előnyös vonások között szerepelt, amelyeket a liberális reformnemzedék már az 1840-es években hangoztatott, szepességgel abból a célból, hogy szembeállítsa a váddal, miszerint a zsidók ellenséges érzületeket táplálnának a magyarokkal szemben. Klauzál Gábor, miután az alsóház kerületi ülésén hangsúlyozta, hogy ez a gyűlölet – már amennyiben létezik – korántsem a zsidók alkati jellemvonása, hanem csupán az elnyomás szülötte („csoda-e, ha mélyen érzi megvettetését s keblében gyűlölője iránt szeretet nem támad?”), azonnal hozzátette: „Mégis vannak példák, miszerint a keresztyén koldus üresen ment el a keresztyéntől, midőn a zsidó alamizsnát nyújtott neki.”⁶⁴

A századfordulón a neológ sajtó ekképpen rendszeresen hangsúlyozta: „A zsidó jótékonyt legjobban jellemzi a felekezetenkülisége, vagyis az a törekvés, mindenütt

58 „Igen természetes, hogy a zsidóknál, mint hátrányokban szenvedő kisebbségnél – vélte az Egyenlőség 1885-ben – az összetartás, [...] az egymás iránti közérzés [...] nagyobb mérvben fejlődött ki, mint minden más hitfelekezetenél.” *E. I.*: i. m. 5.

59 A vallástalanság és a kitérés elleni küzdelemben, írta a Magyar Zsidó Szemle 1889-ben, „a felekezeti összetartozás érzését egyházi és társadalmi intézmények által erősíteni kell”. Hulló levelek. Magyar Zsidó Szemle 16(1899) 2.

60 Ahelyett, hogy „teológiai vitakozások”-kal vesztegetnék idejüket, amelyek kedvező kimenetele amúgy is valószínűtlen, a pártoskodó magyar zsidóknak, vélte a Magyar Zsidó Szemle 1912-ben, az intézményes egységet inkább „a zsidó nép együttérzésére” kellene alapítaniuk. A magyar zsidóság kibékülése. Magyar Zsidó Szemle 29(1912) 85.

61 Csakis az antiszemiták „erőszakolták a zsidóságra a szolidaritás némi látszatát” – írta *Acsády Ignác* 1882-ben. Hiszen különben: „lehet-e ennyi különféle állású, műveltségű, foglalkozású, érdekű ember közt más szolidaritás, mint emberek közt általában lenni szokott?” *Acsády Ignác*: Zsidó szolidaritás. Egyenlőség 1882. dec. 24. 1.

62 1902-ben, a „kazárhajza” kapcsán, *Mezei Ernő* úgy vélte, a tét valójában az asszimiláns zsidóság elleni alattomos támadás. Abban a reményben ócsárolják a galíciai zsidókat, hogy asszimiláns hittársaik védelmükbe veszik őket, alkalmat nyújtván ekképpen azon megállapításra, miszerint „íme ezek az állítólagos nagy hazafiak elválhatlan erkölcsi kapcsolatban vannak a nemzeti organizmus legártalmasabb élősdijeivel, a népgyilkos kazár fenevadakkal”. Csakhogy a „kultúr-zsidóknak” eszük ágában sincs szolidaritást vállalni a nyomorult galíciai zsidósággal szemben, amit egyébként *Mezei E.* sajnálatosnak tartott. *Mezei Ernő*: Kazár szolidaritás. Egyenlőség 1902. ápr. 6. 2.

63 *Szabolcsi Miksa* 1902-ben egy egész vezércikket szentelt annak, hogy kimutassa minden zsidó szolidaritás nemlétét, különösképpen az asszimiláns zsidók és a galíciaiak között. *Szabolcsi Miksa*: Esterházy János gróf interpellációjára. Egyenlőség 1902. febr. 9. 1. Ez nem akadályozta *Szabolcsi M.*-t abban, hogy egy másik cikkében a zsidó képviselők szemére vesse: attól való féltelmükben tartózkodnak csupán védelmükbe venni az északkeleti vármegyék nyomorúságos zsidóit, nehogy rájuk süssék a zsidó szolidaritás vádját. *Mardochoi Hajehudi*: Koldusszaporítás. Egyenlőség 1900. márc. 18. 4.

64 *Kovács F.*: i. m. II. 555.

segíteni, ahol nyomor van” – olvashatjuk az *Egyenlőség* 1885-ben megjelent lapjain.⁶⁵ Erre az elvre az évek során újra és újra emlékeztetnek. Klein Gyula, az óbudai főrabbi írja 1891-ben: „a zsidó az emberszeretet gyakorlása közben valláskülönbséget nem ismer”.⁶⁶ Bischitz Johanna halálakor, 1898-ban, Szabolcsi Miksa így emlékezik vezércikkében: „Működésével [...] Izrael ellen fennállott annyi előítéletet rombolt le, annyi ellentétet simított el, annyi ellenséget békített ki, annyi elfogultságot fegyverzett le azáltal, hogy éppen Izrael szellemében nem kérdezte a szűkölködők vallását, nemzetiségét, de segített, ahol tudott, felekezetre, hitre való tekintet nélkül.”⁶⁷ Az, hogy a jótékonyág felekezeti különbségtétel nélküli gyakorlásának célja részben a zsidók integrációjának elősegítése volt – vagyis, hogy erre alkalmasnak tekintették –, alkalmasint explicite kifejezésre jutott. Miként Flesch Ármin fejtegeti, a vallási kötelezettségen túl a zsidóknak a jótékonyágot azért is kell gyakorolniuk nemcsak hittársaik, hanem a nem zsidók felé is, mert „nekünk magunk felé kell vonzanunk azokat, kik a beléjük vésett előítélet miatt nem szívesen fordulnak felénk”.⁶⁸

A felekezeti jótékonykodásnak két aspektusa volt: a hitközség keretein kívül eső alkalmi vagy intézményes filantróp tevékenység, és a nem zsidóknak nyújtott lehetőség, hogy ők is haszonélvezői legyenek a felekezet által fenntartott emberbaráti intézmények jótékonyágának és szolgáltatásainak.

Ami az elsőt illeti: a zsidó–magyar történetírás hangsúlyozta, hogy a zsidók már az emancipáció előtt is kimutatták szolidaritásukat a magyar keresztény társadalommal. Büchler Sándor a budapesti zsidók történetéről írott könyvében az 1831-es pesti kolerajárvány kapcsán megjegyzi: „A szerencsétlen időszakban a pesti hitközség erején felül gyakorolta a jótékonyágot. A járvánnyal együtt beköszöntött éhínségben nemcsak a szegény zsidókról gondoskodott, hanem naponta még nyolcvankét keresztény családot is élelemmel látott el. József nádor köszönetét fejezte ki az ínségesek felsegélyezése miatt.”⁶⁹ Ez az elkötelezettség, mutat rá Groszmann Zsigmond, az 1850-es, 1860-as években már általános jelenséggé vált, legalábbis ami a pesti zsidókat illeti: „Nem volt oly nemzeti mozgalom, melyhez a zsidó ne hozta volna el szellemi és anyagi erejének javát, [...] nem volt oly kulturális vagy jótékonyági intézmény, melyhez e [pesti izr.] hitközség ne járult volna támogatásával. Többek között 1852-ben az eperjesi evangélikus főiskola, 1854-ben az ungvári városi kórház, 1855-ben a pesti bölcsődeegylet, a pestkerületi vízkárosultak, a dobsinai tűzkárosultak, 1856-ban a pesti városi szegényház, 1857-ben a beszercei tűzkárosultak, 1858-ban a pesti evangélikus főiskola, 1862-ben a tabáni tűzkárosultak, 1864-ben a templomukat renováló ferencendi barátok és a templomot építő tót-evangélikus község lel támogatókra a pesti zsidókban.”⁷⁰

65 E. I.: i. m. 5.

66 Dr. Klein Gyula: Egy kis statisztika. Melléklet az „Egyenlőség” 1891. február 27-iki számához 1.

67 Szabolcsi Miksa: Bischitz Johanna. Egyenlőség 1898. ápr. 3. 2.

68 Dr. Flesch Á.: i. m. 343.

69 Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégebb időkől 1867-ig. Bp. 1901. 413.

70 Groszmann Zsigmond: A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Bp. 1917. 41–43.

Mi több, Groszmann Zs. szerint ez meghatározó szerepet játszott a kialakuló magyar–zsidó szimbiózis létrejöttében: „A polgári élet minden terén helytálló zsidóknak a felekezeti kereteken túllépő kulturális és jótékonyági cselekedetei egyrészt – a felvilágosodott keresztények szabadelvűségének megnyilvánulásai másrészt: ezek azon nemes szájak, melyek zsidót és keresztényt egybekötötték a magyar nemzet egységébe.” I. m. 41.

A századfordulón a hangsúly inkább – a zsidó karitatív célokra kiadott összegeken túl – azokra a pénzadományokra helyeződött át, amelyeket felekezeti megfontolások nélkül adtak még életükben, vagy hagytak végrendeletileg a zsidó nagypolgárság tagjai.⁷¹ A nem felekezeti karitatív célokra szánt összegek aránya természetesen változó volt: „Bródy Zsigmond összesen félmillió forintot fordított eddig közhasznú, kulturális és jótékony célokra. De nincs ebben az összegben egy krajcár, mely felekezethez volna kötve. [...] Wahrmann Mór 150 000 forintjából 50 ezerre, hatvani Deutsch Bernát 100 000 forintjából 40 ezerre, Kohner Károly 100 000 forintjából 30 ezerre, Sváb Jakab 60 ezer forintjából 30 ezerre nézve azt az óhaját fejezték ki a nemes hagyományozók, hogy azok hovatartozásánál felekezetre tekintettel ne legyenek.”⁷² A zsidó felekezeti sajtó kiemelten méltatta azon adományozókat, akik a karitatív célokra szánt összegnek több mint a felét kifejezetten nem felekezeti célokra szánták, így megyeri Krausz Lajost, aki 1905-ben bekövetkezett halála után egymillió koronát hagyott jótékony célokra, és annak csak egyharmadát zsidó intézményekre.⁷³ Amikor Neumann Samu, 1912-ben végrendelet nélkül elhunyt aradi nagyiparos örökösei úgy döntöttek, a rájuk jutó hagyatékból 650 000 koronát karitatív célokra szánják, abból 250 000 koronát egy gyermekkórház létesítésére Aradon, és 300 000 koronát egy nyugdíjpénztár alapítására az atyai üzem alkalmazottai számára, az *Egyenlőség* elragadtatott hangon írta: „és csak kerek százezer korona az, ami zsidó intézmények és emberbaráti munkát végező testületek javára jut. A részesedés ezen arányai a legékesebben szóló tanújelei a nemzettestbe való tökéletes beolvadásnak, a társadalmi együttérzésnek”.⁷⁴

A jótékonyág felekezeti megkülönböztetés nélküli gyakorlásának másik aspektusa, mint említettük, az a lehetőség volt, hogy nem zsidók is részesüljenek a zsidó emberbaráti intézmények szolgáltatásaiból. Egyes esetekben ezek az intézmények kezdetben csak zsidóknak szánták támogatásukat, majd kiszélesítették tevékenységüket a nem zsidók javára is (így határozta el 1896-ban a *Pesti Izraelita Hitközség* fiúárva háza, hogy „a millennium öröme”⁷⁵ ezentúl keresztény gyerekeket is befogad). Más esetekben – ez a jelenség 1880-tól válik általánossá⁷⁶ – az intézmény már születésétől fogva arra hivatott, hogy (kö-

71 Az összegek rendeltetése eléggé változó volt: szétosztás a szegények között, adomány egy világi egyesületnek vagy egy olyan zsidó felekezeti karitatív intézménynek, amelynek az alapokmánya szerint vallási hovatartozástól függetlenül kellett támogatnia a rászorulókat. Lehetett szó alapítványról is, amelynek kezelését felekezeti vagy világi emberbaráti egyesületre bízta.

72 *Szabolcsi M.*: A pesti izraelita nagyhitközségről i. m. 77–78. Ez nem jelenti azt, hogy az alapítványok alapszabályzatai ne kötöttek volna ki pontos feltételeket a lehetséges kedvezményezettek személyét illetően. Az 1891. dec. 10-i keltezésű végrendeletében lovag Wechseltmann Ignác egymillió forintot hagyományozott „oly felerészben zsidó, felerészben keresztény tanítók, tanítónők és özvegy tanítónők mindig halála napján kifizetendő nyugdíjpótléka gyanánt, akik 25 évig működtek és soha sem szociáldemokrata, sem antiszemita mozgalmakban nem vettek részt”. 1903-ban bekövetkezett halálakor Wechseltmann Ignác 7 millió koronát kitevő vagyonának majdnem felét karitatív célokra hagyományozta. *Vadász Ede*: A pesti zsidó templom első ötven éve. Magyar Zsidó Szemle 26(1909) 201.

73 Társadalmi szemle. Magyar Zsidó Szemle 22(1905) 215.

74 Hatszázötvenhatezer korona. *Egyenlőség* 1912. máj. 5. 12–13. Az 1903-ban végvári előnévvel nemesített Neumann családot a király a következő évben bárói rangra emelte.

75 *Szabolcsi M.*: A pesti izraelita nagyhitközségről i. m. 85. Az *Egyenlőség* 1896 februárjában jelenti: „e héten [...] megnyitottuk *árvaházunkat* keresztény árvák számára”. *Szabolcsi Miksa*: Két irány. *Egyenlőség* 1896. febr. 14. 7.

76 Ld. *Haraszi Gy.*: i. m. 250.

telezően) összelekezesi legyen (mint a *Wechselmann Vakok Intézete*, amelyet 1908-ban alapított a *Pesti Izraelita Hitközség* a Wechselmann Ignáctól rá hagyományozott 1,4 millió koronából; a végrendelet kikötötte, hogy az intézménynek felerészben keresztény gyerekeket kell befogadnia).⁷⁷

A jótékonyági egyesületek vagy az emberbaráti intézmények természetesen nem mind álltak nyitva a keresztények előtt, egyesek – mint az „*Áhávász Réim*” *Országos Felebaráti Szeretet Egylet*⁷⁸ vagy az *Izraelita Szünidei Gyermektelep-egyesület*⁷⁹ – természetükből következően csak a zsidókat érintették. Azon intézmények esetében azonban, amelyek zsidókat és nem zsidókat egyaránt befogadtak, illetve segítettek, alig találhatunk a századfordulón olyan, a felekezeti sajtóban róluk megjelent cikket, amely ne emelte volna ki e tényezőt. „Az izr. nőegylet valláskülönbség nélkül mindenkit, ki hozzá fordult, egyaránt részesített jótékonyágában” – írja a *Magyar Zsidó Szemle* 1891-ben.⁸⁰ Megvonva 1900-ban a *Pesti Izraelita Hitközség* által fenntartott két kórház működésének mérlegét, az *Egyenlőség* aláhúzza, hogy „a betegeknek több mint 60%-a nem zsidóhitűek közül kerül ki”.⁸¹ Flesch Ármin is felhívja a figyelmet 1908-ban: „A budapesti hevra kadisa heti kiosztásánál vajon segélyért csak zsidó nyújtja ki kezét? Nem is kérdik tőle!”⁸²

A *Pesti Izraelita Hitközség* kezelésében és felügyelete alatt álló emberbaráti intézmények, a nyugdíjpénztár kivételével, a századfordulón mind fogadtak nem zsidókat, amit a hitközség éves jelentéseiben nem mulasztott el kiemelni, részletezve a nem zsidók arányát. A nyugdíjpénztár mellett 1910-ben öt ilyen intézmény volt: Általános kórház, Bródy Zsigmond és Adél gyermekkórház, fiúárvaház, *Siketnémák Intézete*, *Wechselmann Vakok Intézete*. A nem zsidók százalékaránya nagyon eltérő volt: ebben az évben az általános kórházba bejáró 25 098 beteg 62%-a volt nem zsidó, míg a *Siketnémák Intézetének* 81 növendékéből csak hárman nem voltak zsidók.⁸³

V.

Amennyiben a zsidók szívükön viselték a jótékonyágot és – legalábbis a neológok – mindenkiel szemben gyakorolták, ebből nem következhetett más: a zsidók jótékonyága – hangsúlyozza a diskurzus – méreteinél fogva is példamutató volt. Ezt ismétli szüntelen a végrendeletekről, alkalmi adományokról, a zsidó nagypolgárság által létrehozott alapítványokról tudósító felekezeti sajtó megszámlálhatatlan kishíre. Az az állítás, hogy a zsidók sokat adnak, szükségképpen összehasonlításra késztetett. Az ítélet megfellebbezhe-

77 F. B. [*Fónagy Béla*]: Wechselmann. In: Zsidó Lexikon i. m. 957.

78 Az 1899-ben alapított egyesület célja az volt, hogy ingyen kóser kosztot nyújtson a fővárosi köz-kórházakban fekvő zsidó betegeknek, és anyagilag támogassa a gyászban lévő szegény családokat, hogy betarthassák a gyász esetére szóló vallási előírásokat. Ld. 30 éves az „*Áhávász Réim*”. In: Zsidó évkönyv az 5690. bibliai évre. Szerk. Kecskeméti Vilmos. Bp. 1929–1930. 124–125.

79 Az 1909-ben létrehozott egyesület régóta meglévő igényt elégített ki, olyan gyermeküdültetést, „amely tekintettel van a gyermekek és szülők vallásos érzelmeire, tehát rituális kosztot ad és egyébképp is ügyel a zsidó vallástörvényre”. Társadalmi szemle. *Magyar Zsidó Szemle* 27(1910) 179–180.

80 Dr. Ungár S.: i. m. 561.

81 A „Magyar Állam”... *Egyenlőség* 1900. ápr. 1. 7.

82 Dr. Flesch Á.: i. m. 342–343.

83 A pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1910-iki közigazgatási évről. Bp. 1911. 14–19.

tetlen: a jótékonyaság terén, írja az *Egyenlőség* 1885-ben, a zsidóságot „eddig egy nép sem tudta felülmúlni”.⁸⁴ Az ortodox *Zsidó Híradó* főszerkesztője nem kevésbé határozott: „Ilyenkor, télnék idején, csak fokozódik bennem a szeretet a kegyes mindenható iránt, hogy ama felekezetnek avatott tagjává, amely a jótékonyaság zászlóját mindenkor fennen lobogtatta. Van-e nemzetiség ebben az országban, nem, az egész világ, mely e tekintetben a zsidót túlszárnyalná? Bátran ki merem mondani, hogy nincs!”⁸⁵ Flesch Ármin még kategorikusabb: „mindenütt nagy-nagy többségben vannak a zsidó jótévéők”.⁸⁶

Am a diskurzus nem csupán azt hangsúlyozza, hogy a zsidók „többet” adnak: az effajta, a zsidók karitatív tevékenységének jelentőségét kidomborítani hivatott összehasonlítások során a hangsúly nemegyszer eltolódik, s valójában inkább azt emeli ki, hogy a nem zsidók „kevesebbet” adnak.

A bírálat – mert ez alapvetően az volt – nem csupán az antiszemitákra vonatkozott („Hány Bródyt mutat fel az antiszemitizmus vértezett, sisakos serege?” – kérdi a *Zsidó Híradó* 1893-ban, kommentálva Bródy Zsigmond 250 000 forintos adományát egy gyermekkórház alapítására, majd így folytatja: „Egyetlenegyét sem. Van köztük is nagy birtok és tetemes gazdagság, de nincs szív, nincs kedélyélet.”⁸⁷), és nem is csak egyes társadalmi csoportokra, amelyek feltételezés szerint averziót tápláltak a zsidókkal szemben („A dúsgazdag főpapság és mágnásvilág minden másra inkább költekezik és áldoz, mint a humanizmus oltárára.”⁸⁸). A bírálat általános oppozíciót állított fel zsidók és nem zsidók közt. Pálcát törve az „atléták, juristák, megyeisták, medecinisták és tudja Isten, még miféle isták” felett, akik – amint ez a millenniumi év báli szezonja idején kiderült – hirtelen „mintha kommandóra éreznék rosszul magukat zsidók társaságában”, Szabolcsi Miksa így folytatja: „S míg ez az irány terjed a keresztény világban, mit tesz addig a zsidóság?

A maga útján jár, a maga irányát követi.

Megnyitja egyik jótékony intézetét a másik után keresztény szegények, keresztény szenvedők számára. Gyűjt és adakozik és majdnem egyedül ő gyűjt és adakozik intézetek és jótékony egyletek számára [...] a keresztény szeretetet egyelőre és már nagyon régóta a zsidók gyakorolják, a keresztények egyelőre és szintén már nagyon régóta gyűlölködésükkel vannak elfoglalva. Hej, vajon mikor kezdenek már szeretni ők is?”⁸⁹ Egy hosszú cikket szentelve 1901-ben a *Pesti Izraelita Nőegylet* (jóval nagyobb) és a gróf Szápáry Gézáé által vezetett *Pesti Jótékony Nőegyesület* (jócskán szerényebb) évi költségvetésének részletes ismertetésére, az *Egyenlőség* segédszerkesztője, Komáromi Sándor, így kommentál: „Nem új mondás, hogy a keresztény felebaráti szeretetet ma még csak a zsidók gyakorolják; a nem zsidók inkább csak hirdetik a karitást; szegről-végre kifejtik a jelentőségét, ismertetik a históriáját, a vallásban gyökerező mivoltát, de amikor tette kerül a dolog – akkor nincsenek otthon, nem érnek rá még a felekezet körében maradó szűkebb jótékonyaságra sem. Ha azon az alapon ítélnék meg a főváros társadalmának hi-

84 E. I.: i. m. 4.

85 Viador [*Weisz Dániel*]: Jótékonyaság. *Zsidó Híradó* 1891. dec. 24. 5.

86 Dr. Flesch Á.: i. m. 342. Érdemes megjegyezni, hogy az Egyenlőség arra is több ízben kitér, hogy e téren a magyar zsidók felülmúlják osztrák és német hittársaikat. Ahogy Szabolcsi M. írja 1901-ben: „nálunk, hol sem Rotschildok, sem Bleichröderek nincsenek, többet költenek a zsidók iskolái, istentiszteleti és jótékonyasági művekre, mint akár Bécsben, akár Berlinben”. Hitközségi ember. Melléklet az „Egyenlőség” 1901. március 31-i 13–14-ik számához 6.

87 *Devecseri Ignác*: Bródy Zsigmond fejedelmi adománya. *Zsidó Híradó* 1893. ápr. 13. 7.

88 Dr. Flesch Á.: i. m. 342.

89 Szabolcsi M.: Két irány i. m. 7.

tét, hogy minő istent vallanak a társadalmi nyomor enyhítői – akkor szinte igaza volna a Lueger-féle mondásnak, hogy Budapest tulajdonképpen Judapest.”⁹⁰

A bírálata nem állt meg itt. A zsidó felekezeti sajtó egy másik, a nem zsidók számára nem kevésbé kedvezőtlen összehasonlításra is felhívta az olvasók figyelmét. „Amennyire viszonyai engedik – írja az *Egyenlőség* 1892-ben a pesti neológ *Hevra Kadisa* kapcsán –, tevékenységi körét a felekezeti határan és saját közvetlen céljain túlterjesztve, egyenesen az emberszeretet szolgálatába állítja.” Ez olyan vonás, teszi hozzá, „melyet más nem zsidó felekezeti jellegű jótékony intézményeknél hasztalan keresünk”.⁹¹ Nem csupán az intézményeket éri a vád. „Mutasson fel Magyarország – írja a *Magyar Zsidó Szemle* 1905-ben – egy 100 000 forintos jótékony célú, nem zsidótól származó olyan legátumot, amelyből zsidó is részesülhet.”⁹² Végül pedig újra felbukkan a már Klauzál által is emlegetett koldus, illetve az irányában mutatott – felekezettől függő – bánásmód közti különbség. Az *Egyenlőség* 1885-ben megjegyzi: „Azt tapasztaljuk, hogy aránylag több zsidó gyakorolja a jótékonyt több keresztény koldus irányában, mint fordítva, keresztények a zsidó koldusok irányában.” A cikk szerzője mindamellett hozzáteszi: „Ezzel azonban korántsem akarjuk kétségbe vonni a keresztények emberbaráti érzelmeit és szívjóóságát.”⁹³ Az 1908-ban e párhuzamot még kiélezettebben felállító Flesch Ármin viszont már minden kommentár nélkül így fogalmaz: „Íme a keresztény koldus be merészel menni a zsidó házba, onnan ki nem űzik, míg ha zsidó koldus véletlenül betoppan egy nem zsidó házba, biz örül, ha ép testtel szabadul, mert csak az átoktól nem sántul meg.”⁹⁴

A zsidó jótékonyt magasztalásának párhuzamaként jelentkezett tehát a nem zsidók karitatív tevékenységének bírálata, ami annál is inkább meglepő, mert a többségi társadalom kritikájában a felekezeti sajtó – a cionistát is beleértve – általában igen óvatos maradt. Pontosabban: a magyar–zsidó összefonódás asszimilációs dogmájának megfelelően, ha „táborokról” beszélt, a felekezeti cezúrát tudatosan meghaladni igyekezve inkább a „reakciós” és antiszemita erővel állította szembe a modern és liberális Magyarországot, amely természetesen zsidót és nem zsidót egyaránt magában foglalt. A zsidó felekezeti sajtó tehát pontosan azon „ők” kontra „mi” szembeállítás visszautasítására törekedett, amelyet a jótékonyt kérdésköre kapcsán ő maga állított fel, olyan megfogalmazásban, amelynek neheztelésről tanúskodó hangneme sokat elárul e sajtónak a zsidók társadalmi befogadottságát illető erősödő kételyeiről.

VI.

De a zsidó felekezeti sajtó nem szorítkozott csupán a nem zsidók jótékonytjának bírálatára. Míg a retorika hajlamos volt e téren (is) egy enyhén elvonatkoztatott „zsidó”-ról

90 *Komáromi Sándor*: Egy kis összehasonlítás. *Egyenlőség* 1901. jún. 2. 6. E tanulmányt nem célja könyvelést vezetni zsidók és nem zsidók anyagi áldozatának tényleges mértékéről. Megjegyzendő mindazonáltal, hogy *Komáromi S.* ez esetben két olyan egyesületet hasonlított össze, amelyek, nagyságukat tekintve, nem összemérhetőek: 1902-ben a Pesti Jótékony Nőegylet 149 tagot számlált, szemben a Pesti Izraelita Nőegylet 3338 tagjával. További adatokért ld. Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. 1902. Szerk. Dr. Thirring Gusztáv. Bp. 1904. 254.

91 A pesti hevra kadisa évi jelentése. Melléklet az *Egyenlőség* 1892. május 27-iki számához 3.

92 *Wagner Henrik*: A zsidóság a gazdasági kérdésben. *Magyar Zsidó Szemle* 22(1905) 241.

93 *E. I.*: i. m. 5.

94 *Dr. Flesch Á.*: i. m. 335.

beszélni, a zsidó jótékonyág leginkább látható szereplői alapvetően a neológ közép- és nagypolgárságból kerültek ki. Az önkritika tehát főleg a *Magyar Zsidó Szemle* és még inkább az *Egyenlőség* hasábjain tapasztalható. A propagandisztikus diskurzuson túl ugyanis e neológ sajtó (amelyet a hivatalos asszimilációs dogma minden témát átszövő programjellege óhatatlanul bizonyos öncenzúrára ítelt) szüntelenül hangot adott kételyeinek, tépelődéseinek is, szerzői a lapok hasábjain egymás közt is vitába bocsátkoztak, önellentmondásokba keveredtek, és nem utolsósorban gyakran kritikával illették önnön felekezetük, illetve a neológ zsidóság vélt fogyatékosságait, pontosabban, esetleges letérését az általuk megjelölt útról.

A zsidó polgárságot kihaló vallásos érzülete miatt kíméletlenül ostorozó számtalan kritikához képest a zsidók emberbaráti tevékenységét mindazonáltal szinte alig illette kifogás. Az önkritika egyértelműen e téren a legritkább, több mint harminc év alatt csak mintegy tucatnyi cikk vagy kishír. A bírálókat leginkább arra szorítkozik, hogy felhívja a figyelmet néhány specifikus hiányosságra. Így 1880 és 1890 között pár cikk az *Országos Izraelita Tanítóképző Intézet* és az *Országos Rabbiképző Intézet* növendékeinek nyomorán sajnálkozik. A cikkek szerint e nyomort – amely „példaszerű könyörületességünkre nézve oly szégyenletes”⁹⁵ – a növendékek anyagi támogatásának érdekében létrejött alapítványok túl kis száma magyarázza, valamint az *Országos Izraelita Iskolaalap* által részükre „gyámolítás” címén kiutalt összegek csekélysége, vagyis végeredményben az a tény, hogy „nem bírunk érzékkel ezen irányban az adakozások iránt”.⁹⁶ A cikkek célja, hogy e növendékek sanyarú életkörülményei iránt érzékennyé tegyék olvasóikat, akiket végül arra buzdítanak, hogy (még mélyebben) nyúljanak a zsebükbe. Ugyanezekben az években a *Magyar Zsidó Szemle* több ízben helyteleníti a jótékonyág túlságosan helyi jellegét, pontosabban a gazdag városi hitközségek közönyét az általuk ekképpen túl kevésbé támogatott szegény vidéki zsidóság iránt.⁹⁷ Az 1896-ban létrehozott *Országos Magyar Izraelita Közalap* célja részben ennek az egyensúlyhiánynak az orvoslása volt.⁹⁸

Mintegy harminc év alatt mindössze két – az *Egyenlőség*ben megjelent – cikk haladja meg az alkalmi kritikát, finoman kikezdvé a zsidó jótékonyágot elvileg megalapozó feddhetetlen morál dogmáját. Az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat* egyik 1906-ban megrendezett felolvasóestjén Viola Miksa a pesti nagypolgár asszony szemére veti: a jótékonyágot csakis abból a célból gyakorolja, hogy a „keresztény asszonyok” közelébe férközzön, attól a reménytől fűtve, hogy „valaha, valaki, valahol őt is majd kereszténynek tartja”.⁹⁹ Az *Egyenlőség* publikálására érdemesnek tartotta ugyan a felolvasás szövegét, de a cikk mellett lehozta Szabolcsi Miksa hozzá fűzött kommentárját, amely a szerző szemére veti az eltúlzott általánosítást. Ám éppen Szabolcsi az, aki 1914-ben – inkább sajnálkozással, mint elítélően – szembeállít bizonyos, újonnan elterjedőben lévő viselkedési formákat a judaizmus előírásai által megszabott ősi szellemmel: „Igenis hajdanában, régen szegényért csaknem verekedtek a hívek, hogy kinek legyen a vendége szombaton át. [...] Úgy van ez híveim, ahogy mondom. A mi szegényeink azt hitték, – és vajha meghagytátok volna ebben a hitben, ti gazdagok – hogy a náluknál jobb viszonyok közt élő hittest-

95 Dr. Mezey Ferenc: Égető seb. *Magyar Zsidó Szemle* 8(1891) 573.

96 Ludovicus: Szomorú állapotok. *Egyenlőség* 1885. okt. 25. 1. Ld. még: Dr. Vajda B.: i. m. 19.

97 Ld. Mtr. Stadler Károly: Hitsorsosaink a vidéken. *Magyar Zsidó Szemle* 7(1890) 603–607.

98 Dr. Mezey Ferenc–Schweiger Márton: Felhívás a hazai zsidósághoz! *Magyar Zsidó Szemle* 13 (1896) 97–98. Valamint: Közalap. Uo. 100.

99 Modern nagyvárosi zsidó asszonyok. Melléklet az „Egyenlőség” 1906. február 25-iki 8-ik számához 1.

véreik lekötelezettjeik. [...] A szegény nem pirult, a gazdag nem kevélykedett, hanem inkább örvendett a jótettnek és szerette a másikat, hogy erre alkalmat szolgáltatott neki. Ilyen volt hajdanában jámbor zsidók között a jótékonykodás”.¹⁰⁰ A bíráló azonban óvatos. A modern zsidó emberbaráti intézmények rendkívüli teljesítményéhez nem fér kétség, pontosít Szabolcsi, miként ahhoz sem, hogy a zsidó polgárság példátlan anyagi áldozatokat vállal; arról van szó csupán, hogy az ősök jótékonykodását átítatta valamilyen, mára eltűnőfélben levő „kedves, családi, ősrégi zsidó vonás”.¹⁰¹ Akár az asszonyokról, akár a férjegről volt tehát szó, a zsidó polgárság hiúság által megmetyélezett jótékonykodásának bírálata voltaképpen itt is inkább a judaizmus ősi szellemétől való eltávolodás kritikája, a növekvő vallástalanságé, amely a neológ sajtót minden másnál, az antiszemitizmusnál is jobban aggasztotta, nem kis mértékben azért, mert érthető aggálllyal tekintett saját elitjének növekvő arányú dezertálására.¹⁰²

A zsidó jótékonykodás témáját – a neológokhoz hasonlóan – a magyar nyelvű ortodox sajtó is a zsidóság erényeinek felértékelésére használta, s ekképpen, mint láttuk, a kérdés több aspektusát illetően hozzáállása azonos volt a neológ újságokéval. Minden zsidó *sui generis* jóságáról akarván ezáltal meggyőzni a közvéleményt, nehezen alapozhatta volna mondanivalóját e téren a két tábor túlon túl sarkalatos oppozíciójára. Annál is kevésbé, mert e terület volt az, amelyen még leginkább fennmaradtak a két tábor összekötő kapcsolathálózatok. Az együttműködés, az ortodox rabbik több ízben kifejtett elvi tilalma ellenére, nemegyszer intézményes volt, ortodoxok és neológok együtt munkálkodtak egyes betegápoló egyletek vagy nőegyletek kebelében, a *Hevra Kadisa* a kettészakadt hitközségek többségében egységes maradt.¹⁰³ Őszintén vagy taktikai megfontolásokból, a neológok saját közösségük tagjain túl az ortodoxokkal szemben is gyakorolták a jótékonykodást. A neológ zsidóság, büszkélkedik az *Egyenlőség* 1914-ben, „akkor is testvérnek ismeri el az ortodoxiát, ha az áldozatokba kerül”.¹⁰⁴

A nézeteknek és az érdekeknek ez a közössége persze nem zárta ki a neológ jótékonykodás kritikáját, amit azonban e téren a *Magyar Zsidó* gyakorolt, amely az elődjének számító *Zsidó Híradó*val ellentétben,¹⁰⁵ már szinte minden cikkét kizárólag a neológ zsi-

100 Szabolcsi Miksa: R. M. S. Helyzetek, állapotok. Új útleírás. XIII. A hajdani zsidó jótékonykodásról. *Egyenlőség* 1914. júl. 19. 7–8.

101 I. m. 8.

102 Amint az etnográfus *Strausz Adolf* megjegyezte 1900-ban: „Ne szépítegessük a dolgot, hanem ösmerjük be, hogy éppen azok a családok, melyek vagyoni helyzetüknél és társadalmi állásuknál fogva díszei és védelmezői lehetnének a zsidóhitű magyarságnak, cserbenhagynak bennünket.” *Strausz Adolf*: A guvernántok. I. *Egyenlőség* 1900. febr. 11. 6.

103 Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp. 1992. 179.; *Jakov Katz*: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Bp. 1999. 298.

104 Ünnepi jótévedés. *Egyenlőség* 1914. ápr. 5. 8. Az Országos Magyar Izraelita Közalap által 1896 és 1912 között anyagi támogatásban részesített 58 zsidó hitközség közül 24 az ortodox táborhoz tartozott. Ld. *Dr. Mezey Ferenc*: A közalap aktái. In: Évkönyv. 1914. Szerk. Bánóczi József. Bp. 1914. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai XXXVIII.) 296–297.

105 Mindkét lap az Országos Ortodox Iroda (1905 után Ortodox Izraelita Központi Iroda) félhivatalos orgánuma volt. A *Zsidó Híradó* szerkesztője, Weisz Dániel, az Ortodox Iroda főtítkára, a *Magyar Zsidó* tényleges szerkesztője, Hartstein Lajos, az Ortodox Iroda alelnöke volt. Megjelenésének utolsó évében, 1913-ban, ez utóbbi lap az Az Ortodox Központi Iroda hivatalos közlönye alcímet viselte.

dók ostromozásának szánta, akik „már önmaguk mindenből kivetkőztek, ami zsidó”.¹⁰⁶ A jótékonyág terén a *Zsidó Híradó* nemhogy került a neológok bírálatát, hanem, az egyes kiemelkedően bőkezű adakozók személyes dicséretén túl, még a *Pesti Izraelita Hitközség* jótékony intézményeiről is megkülönböztetett jóindulattal írt!¹⁰⁷

A *Magyar Zsidó*ban a bírálatok egy része éppen e néha konfliktusos együttműködésből adódott. Így például egy vidéki zsidó népkonyha esetében (a *Magyar Zsidó* nem közli a város nevét), amelyet egy fele-fele arányban ortodox és neológ vezetőségű nőegylet tartott fenn. Minden rendben ment, mígnem a neológ hölgyek többségbe kerülvén a vezetésben, elhatározták, hogy a népkonyha ezentúl részben a neológ hitközség mézár-székénél vásárol, amelynek az ortodox hitközség szerint tréfli hústermékeit viszont a „törzsvendégek” többségét kitevő ortodox zsidók nem fogyaszthatják. A *Magyar Zsidó* e döntésben alattomos, a hithű zsidókat a helyes útról letéríteni igyekvő manővert vélt felfedezni: „Jótékonyágnak mondható-e az, amit a népkonyha jeles vezetősége művel, hogy odatartja a nyomorult éhező elé a párolgó, orrsziklandó falatot, mondván neki: »Íme, lakj jól, de a tál ételért cserébe hitedet, vallási meggyőződésedet, lelki nyugalmaidat követelem! És ha ezeket feláldozni vonakodnál, mehetsz tovább étlen-szomjan, éhesen, a te számodra nem főznek jótékonyágunk csarnokában!»”¹⁰⁸

De a lényegi kritika a neológ zsidók által fenntartott emberbaráti intézményeknek a valódi judaizmustól való elszakadását érte. Mellőzve a kis napi vitákra jellemző rendkívül heves hangnemet, a bírálat itt árnyaltabb, a stílus visszafogottabb, így az 1910-ben megjelent, az akkor alakult *Országos Izraelita Patronázs Egyesület* kapcsán írt cikkben. Az egyesület fő célja az volt, hogy zsidó árvákat zsidó családoknál helyezzen el, vagy biztosítsa a vallási nevelést azon zsidó gyerekek számára, akiket az állami gyermekvédelem nem zsidó családoknál helyezett el.¹⁰⁹ Kétségtelenül dicséretes az akarat, írja a *Magyar Zsidó*, hogy ezeket a gyerekeket megtartsák a zsidó hitben, a kérdés inkább az, vajon a neológok képesek-e erre egyáltalán: „Tisztelet, becsület az egyesület élén álló urak egyéni integritásainak és egyéb kiváló tulajdonságainak, de azt ők maguk sem fogják állítani, hogy zsidó vallás szerinti életmódot folytatnak; hogy a zsidó vallás követelte konyhát követnek; hogy a szombatot, a zsidó ünnepeket előírás szerint megtartják; hogy ciciszt viselnek és tefilint raknak. Miként akarják hát az elhagyott, gyámoltalan, zsenge fiatalságot a zsidó vallásban neveltetni és a zsidó vallásnak megmenteni? Programjuk keretében bennfoglaltatik ugyan a vallásnevelés, de hogyan fest az a gyakorlatban?” Szavai alátámasztására a cikk rámutat a *Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület* tanoncotthonának ortodox szempontból elfogadhatatlan működésére. A növendékek itt szombatot is dolgoznak, és kétségtelenül kiváló, ámde korántsem kóser táplálékot kapnak. Egyszó-

106 *Herczl Sámuel*: Áldozatkészség. *Magyar Zsidó* 1909. szept. 13. 7. A *Zsidó Híradó* egyetlen, az ortodoxok jótékonykodását bíráló önkritikával tűnik ki. A lap az ortodox hitközségek szemére hányja 1891-ben, hogy elhanyagolják kötelességeiket a pozsonyi jesiva ez évben 400 növendékével szemben („nincs senki, aki feljűk közeledne, mint a sápadt arcú nyomor”), és felszólítja őket: tegyenek meg minden tőlük lehetőt, „hogy azok ott Pozsonyban ne éhezzenek, hogy ne szenvedjenek annyi szükségét!” A pozsonyi jesiba. *Zsidó Híradó* 1891. nov. 12. 1–3.

107 „A pesti nagy neológ hitközség intézményei, a jótékonyágiakat kivéve, melyek előtt tisztelettel hajlunk meg, nélkülözik azon benső erőt, melynél fogva kielégíthetnék a vallási érzületet.” *Viador*: A legjobb cáfolat. *Zsidó Híradó* 1899. márc. 9. 2.

108 *l-l*: A jótékonyág hiénái. *Magyar Zsidó* 1909. okt. 18. 6–7.

109 Országos Izraelita Patronázs Egyesület. In: *Zsidó Lexikon* i. m. 667.

val: „Kikerülnek onnét ügyes, derék, jó iparosok, kitűnő gazdák, sőt művészek is, de a zsidó vallást megtartó: – egyetlenegy sem.”¹¹⁰

A bíráló tehát nem a neológ jótékonytságot veszi célba – motivációját, gondját, hogy (neológ szempontból) jó zsidót neveljen e gyermekekből, őszintének ismeri el –, hanem magát a neológiát, az utat tévesztett, és ezért az általa kitűzött célt elérni eleve képtelen neológiát. De a hangnem mérsékeltisége, a jóakaratság, sőt e neológ notabilitások egyéni jó tulajdonságainak az elismerése, a végkövetkeztetésként kifejezett sajnálkozás, hogy ilyen körülmények között az ortodoxok nem működhetnek együtt ezzel az intézménnyel, pedig „a jótékonytság terén nem szeretjük és nem óhajtjuk a külön felekezetre való tagolást”¹¹¹: mindez jól mutatja a jótékonykodásnak a zsidó közösségi életben elfoglalt specifikus szerepét, amennyiben a neológ és ortodox zsidóságot elválasztó egyre áthághatatlanabb fal ellenére, a két tábor tagjait összekötő intézményes jótékonykodás fennmaradásának óhaja még eme – a neológokkal minden közösség megtagadását szüntelenül hangoztató, mondhatni kizárólag e célt szolgáló – ortodox sajtóba is beszüremkedett.

VII.

De vajon miként ítélte meg a zsidó jótékonytságot az a fiatal nemzedék, amely nem vett részt e témának a zsidó felekezet propagandisztikus céljait szolgáló kiaknázásában? A legérdekesebb hozzájárulás a Patai József által 1912-ben alapított *Múlt és Jövő*. Az ortodox vagy a cionista sajtóhoz mérve, amely önmagát főképpen az *Egyenlőség* irányvonalának ellenzékében határozta meg, az ezeknél árnyaltabb profilú *Múlt és Jövő* megkülönböztetett helyet foglalt el. Olyan, új zsidó identitást kereső generáció szócsöve volt, amely már nem a többségi társadalom követelményeihez mérten definiálta önmagát, és amely szellemi gazdagságát a korabeli zsidóság sokféleségének békés elfogadásából akarta meríteni. Félúton a *Magyar Zsidó Szemle* meg az *Egyenlőség* (ahol Patai újságírói pályáját kezdte és amelynek egyes munkatársai a *Múlt és Jövő*ben is publikáltak) és a születő cionista mozgalom között (a *Múlt és Jövő*t, kissé sematikusán, a kulturális cionizmus képviselőjeként szokás emlegetni), e folyóirat közbülső hangot képviselt a „belső” önkritika és az új nemzedék távolságtartó bírálata között.

Miként elődje, az 1911-ben ugyancsak Patai által kiadott *Magyar Zsidó Almanach*, a *Múlt és Jövő* is csipkelődik időnként a „lipótvárosi hölgyek” elégtelen személyes odaadásán a „szociális munkálkodásban”, lévén túlságosan elfoglaltak azzal, hogy mindenütt jelen legyenek, „ahol mulatni szoktak”.¹¹² A folyóirat a hölgyek leányain, a „leopoldinákön” is ironizál, különösképpen a (cionista sajtó által is kipécézett) *Budapesti Leányegyleten*,¹¹³ amelynek tagjai kizárólag a zsidó nagypolgárság ifjú leányainak köréből verbuvá-

110 *Hakóhen*: A Patronázs Egyesület. Magyar Zsidó 1910. jan. 20. 4–5.

111 I. m. 5.

112 *Neumann Árminné*: A zsidó nő és vallása. In: Magyar Zsidó Almanach. Szerk. Dr. Patai József. Bp. 1911. 34.

113 Ennek az egyesületnek – „leányok sietnek itt leányok segítségére” – az volt a célja, hogy megsegítse az „otthon, szülői ház nélkül szűkölködő leányok”-at. Ld. *Sárosi Bella*: Ideális célok. In: Budapesti leányegyesület magyar vására. Emlékkönyv. Bp. 1904. 1. és *Gonda Margit*: Létesítsünk „Leányotthont”. In: uo. 5.

lódta, s amely nem átalult minden évben ünnepséget rendezni „Szent Mikulás tiszteletére”...¹¹⁴

De a *Múlt és Jövő* jóval messzebb megy az egy-egy adott aspektusra vonatkozó kritikánál. Egy 1912-ben megjelent programcikkből Patai a jótékonyágnak az asszimiláns zsidóság önmeghatározásában elfoglalt helyét a modern zsidó identitás átfogó újravizsgálatának összefüggésébe helyezi.

A judaizmus alapja, írja Patai, „a tan, a szertartás és a jótékonyág”. Ami a szertartást illeti, a „kultúrember”-nek legyen annyi becsülete, hogy elismeri: „azt legtöbbször a konzervatív zsidóságnak engedték át”. Ami a „tan”-t, vagyis a szellemi és kulturális életet illeti, ez elmeszesedett: a vallásuktól eltávolodott, múltjukat elvető neológ zsidók egymáshoz és közösségükhöz már csak a hitközségi adó kötelezettsége által kötődnek, azzal a pusztán ténnyel, hogy történetesen zsidónak születtek. Nem marad hát más, csak a jótékonyág, mint egyetlen kötődési pont, a zsidó identitás egyetlen hordozója. Patai fellázad a gondolat ellen, miszerint végeredményben elég egy zsidónak jótékonyknak lennie ahhoz, hogy „jó zsidó” legyen, és hangsúlyozza: a zsidó identitás nem merülhet ki a jótékonyág gyakorlásában, a zsidóság „nem elégedhetik meg” a jótékonyággal, azon egyszerű oknál fogva, hogy a „jótékonyág egyedül [...] nem adhat tartalmat és alapot a zsidóságnak”. Az egyetlen megoldás tehát „rendületlen komolysággal ragaszkodni az első kritériumhoz, a zsidó kultúrához”. A zsidó hitközségeknek újra ki kell alakítaniuk a szellemi kapcsolatokat tagjaik között, be kell vezetniük őket „a zsidóság nagy eszméinek körébe, [...] abba a szent szellemi érdekközösségbe, amelyet zsidó kultúrának nevezünk”. A kultúra, a „zsidó szellemi élet” kell, hogy képezze a zsidó hitközségek alapját, mert ez „a haladó zsidóság egyetlen erőforrása”.¹¹⁵

A jótékonyág gyakorlása, ekként ledöntve talapzatáról, már nem mentesül az olyan kritikáktól, amelyek alapvető törést jelentenek az eddigi diskurzushoz képest, amennyiben nemhogy kétségbe vonják motivációjának nemességét, de alkalmasint azt állítják, hogy e motiváció teljességgel hiányában van minden nemes indíték, és odáig mennek, hogy felállítják a derék jótékony zsidó polgár antiportróját.

Egy 1913-ban megjelent tárcában Patai így ábrázolja a számtalan emberbaráti egyesületben szorgoskodó álszent „nagy zsidó filantróp”-ot: „mindenütt ott látod sűrögni-forongni, izegni-mozogni, civakodni és hadakozni a »nagy filantrópot«, [...] nem sajnál ő sem fáradságot, sem »munkát«, hiszen oly édes a jótékonyág jutalma (az összes lapok kisserkesztik!), csak egyet sajnál – a pénzt. Mármost a maga pénzét. Mert ő nagy filantróp, sőt nagyon is nagy filantróp, – amíg mások pénzéről van szó.” De ami őt magát illeti, a világon semmivel nem lehetne rávenni arra, „hogy a zsinagógában »snóderozzon«”.¹¹⁶

114 Amint azonban azt a *Múlt és Jövő* jelenti, az egyesület, „amint hírlik”, a továbbiakban évenkénti jótékonyági bazarját egy „Chanuka-estély” keretében fogja tartani, amit a *Múlt és Jövő* természetesen üdvözlő, kajánul hozzátéve: „meg a »maoz cur«-nál jobban is lehet valcert táncolni, mint a »száz szál gyertyá«-nál”. Chanuka a Lipótvárosban. *Múlt és Jövő* 2(1912) 39.

115 *Dr. Patai József: Interpelláció a Pesti Izr. Hitközség leendő elnökéhez. Múlt és Jövő* 2(1912) 143–145.

116 *Secundus: A nagy zsidó filantróp. Múlt és Jövő* 3(1913) 131. Az utolsó lépésre – egy név szerint megnevezett személy kapzsiságának leleplezésére – majd csak a két világháború között kerül sor. *Ehrlich Gusztáv*, a Pesti Izraelita Hitközség örökös alkalmazottja és 1927-ben alelnöke, visszaemlékezéseiben így indokolja meg, miért ellenezte 1906-ban Weisz Berthold jelölését a hitközség elnöki posztjára: „Egy ízben szegény özvegyasszony részére gyűjtöttem és elmentem Weisz Bertholdhoz is, aki azonban ridegen nemet mondott.” Weisz Berthold végül

Végül röviden a cionistákról. A születő cionista sajtó szerint a neológ zsidók jótékonyága kétséget kizáróan annak a zsidó polgárságnak a jellemző tevékenysége, amely már minden kapcsolatot megszakított a gyökereivel. A cionista sajtó, mindenekelőtt a *Zsidó Szemle*,¹¹⁷ elismeri ugyan, hogy a neológia emberbaráti intézményei, így a *Siketnémák Intézete* vagy a *Pesti Izraelita Nőegylet*, „humanisztikus szempontból”¹¹⁸ betöltik a szerepüket, sőt, a *Pesti Izraelita Hitközség* intézményeit olykor még kifejezetten dicséri is. De itt szem előtt kell tartani, hogy a cionisták stratégiája, a neológ felekezeti élet vezető személyiségeinek megnyerése, támogatásuk megszerzése szükségképpen óvatosságra készítette őket bírálatukban.¹¹⁹ A cionista sajtó tehát megelégszik annak a helytelenítésével, hogy ezek az intézmények hajlamosak zsidó jellegük elhomályosítására. Az 1907-ben rövid ideig megjelent *Zsidó Élet* pont azon élcelődik, amire az *Egyenlőség* éppenséggel oly büszke volt, nevezetesen a nem zsidó betegek magas arányszámán a *Pesti Izraelita Hitközség* általános kórházában, gúnyosan megjegyezve: „Ez a zsidó kórház már zsidó azért is, hogy betegei nagyobbára nem zsidók.”¹²⁰ A *Zsidó Szemle* pedig kifakad, amikor hírt vesz, hogy a *Siketnémák Intézetének* volt – mind zsidó – növendékei megalapították a *Magyar Siketnéma Kört*: „Magyar siketnémák! Ha nem volna szomorú, nevetni lehetne rajta. Mindenesetre egy adat a zsidó intézmények vezetésének lélektanához.”¹²¹

A cionista sajtó alapvetően nem az intézményeknek, hanem „bizonyos zsidóknak” szánja bírálatát; ez lényegében a főváros jómódú zsidó polgárságát, a „Lipótvárost” jelenti. Valójában annyira egyértelműnek látja az ügyet, hogy külön cikkben nem is igen tér ki rá, megelégszik néhány kirohanással a kishíreiben, vagy az „asszimilált zsidók” zsidóságuk elől való legalább olyan szánalmas, mint amennyire illuzórikus menekülését megbélyegző cikkeiben.¹²² A fő gondolat az, hogy a zsidó polgárság kizárólag azért gya-

visszalépett, ellenfelét, Weinmann Fülöpöt, egyhangúan megválasztották. *Ehrlich G. Gusztáv*: Ötven éve dolgozom... In: *Zsidó évkönyv az 5688. bibliai évre*. Szerk. Kecskeméti Vilmos. Bp. 1927–1928. 245.

117 A *Zsidó Szemlé*t (1907–1938) két rövid életű cionista újság előzte meg, a *Zsidó Néplap* (1904–1905) és a *Zsidó Élet* (1907).

118 *Zsidó nőegyleti jótékonyág*. *Zsidó Szemle* 1914. júl. 1. 6.

119 A *Pesti Izraelita Hitközség* rendszeresen beleegyezett a Makkabea – a cionista diákok egyesülete és a magyar cionista mozgalom valódi magja – kérésébe, hogy estélyeit a hitközség helyiségeinek dísztermében tartsa. A *Pesti Izraelita Hitközség* néhány notabilitása némileg rokonszenvezett a cionisták törekvéseivel. Ez volt a helyzet kiváltképp Grauer Miksával, aki ebben az időben az *Izraelita Szünidei Gyermektelep* elnöke, a *Pesti Izraelita Hitközség* előljárója és a hitközség jótékonyági ügyosztályának vezetője volt. 1911-ben Grauer a szervezője, Nison Kahan cionista vezetővel együtt, egy (egyébként eredménytelen) találkozósorozatnak, amelyet a pesti hitközség tanácstermében tartottak cionisták és hitközségi vezetők, képviselők, üggyvédek, nagyiparosok között. Grauer kapcsolatban volt a Makkabea oltalma alatt létrehozott, születőben lévő zsidó cserkészcsapatokkal is, 1913-ban fedezte a Makkabea egyik tagjának úti-költségét, aki az angliai cserkészlet tanulmányozására utazott el. Amikor a *Zsidó Szemle* felidézi a pesti hitközség „tagadhatatlanul elsőrangú” emberbaráti intézményeit, elsősorban azért teszi, hogy hozzáfűzze: „A jótékonyági ügyosztály élén olyan lelkes férfiak állanak, akiknek zsidó lelkesedése és zsidóságuk szeretete köztudomású.” *Schönfeld József*: *Egy hiányzó intézményről*. *Zsidó Szemle* 1913. jan. 15. 1.

120 Egy zsidó kórház. *Zsidó Élet* 1907. aug. 23. 6.

121 *Zsidó siketnémák intézete*. *Zsidó Szemle* 1914. júl. 1. 6.

122 Egy század eleji vitáit ekként foglalja össze mindazon jelenséget, amelyek a cionisták szerint sajátosan jellemzik a „parvenü” zsidó patológiáját: „Hízelegni akarsz a »Nagyságos úrnak«? – mondd neki: nem is látszik meg rajta, hogy zsidó, és ő elégtlenül mosolyog.” *Éber Ábrahám*: *A zsidó nép és a sionizmus*. Egy komoly szó népemhez. Győr, 1900. 6.

korolja a jótékonyt, mert dörgölőzni akar a keresztény társadalom felső rétegeihez. A *Zsidó Szemle* pellengérré állítja a fővárosi zsidók igyekezetét, hogy tömegesen jelen legyenek a keresztény egyesületek minden jótékonyági rendezvényén, így például a *Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének* virágnapján,¹²³ és rámutat ennek velejárójára: ugyanezen zsidók, véleménye szerint, csekély hajlandóságára, hogy megnyissák erszényüket, amikor zsidó ügyeket kellene támogatni. „A Lipótváros – írja a *Zsidó Szemle* 1911-ben –, ha nem legalábbis egy kat. templom javára megy az estély, személyesen nem jelenik meg, legfeljebb az inassal küldik el a pénztárhoz a tiszteletjegyet ellenértékét.”¹²⁴ Egy kishír 1913-ban kikel e zsidók ellen „akik nagyobb micvet nem ismernek, mint azt, ha zsidók között valóságos önfeláldozással gyűjtenek katolikus intézmények javára, de félrefintorítják az orrukat, ha zsidó célra kérsz tőlük egy pár fillért.”¹²⁵

A cionisták a zsidó polgárság jótékony és emberbaráti tevékenységének olyan ábrázolását nyújtják, ami szinte negatív lenyomata a neológ sajtóban tükrözött képnek. A zsidó polgárság adakozásának ténye is leértékelődik, hiszen főként a nem zsidók húznak belőle hasznot. Sőt: lévén, hogy az aktus indítéka – a felsőbb keresztény társadalom kegyeinek keresése – szégyenletes, maga az aktus is, vagyis a jótékonykodás is értékét veszti. Szimbolikájában a zsidó jótékonyt minden pozitív konnotációtól meg van fosztva, az asszimiláns zsidók önmehtagadásának, identitásbeli tévelygéseinek allegóriájává válik.

VIII.

Am mindezek a bírálatok semennyire sem befolyásolták a neológ sajtó megközelítését a zsidó jótékonyt kérdéséhez. Valójában a legkisebb visszhangot sem váltották ki. Az *Egyenlőség* és a *Magyar Zsidó Szemle* által a zsidó jótékonytáról kifejtett diskurzus két szembevető jellegzetességet mutat fel. Az első a diskurzus alapvetően allegorikus karaktere. Ez magyarázza azt, hogy e kritikák megválaszolatlanul maradtak, miként azt is, hogyan maradhatott ki egy olyan elem, amelyről *a priori* azt gondolhatnánk, hogy akár tekintélyes helyet is kaphatott volna. Miközben a neológ sajtó ismételt hangsúlyozta a zsidóságot úttörő szerepét a modern Magyarország megteremtésében, ugyanez a sajtó nem vetette fel az – amúgy égetően aktuális – kérdést, vajon a (zsidó) polgárság jótékonytának gyakorlata megfelel-e a modern szociálpolitika követelményeinek.¹²⁶ Ugyanis számára nem ez volt a kérdés, pontosabban: e kérdés egyszerűen kívül esett a témán, amely voltaképp nem a zsidó jótékonyt volt, hanem – a jótékonyt témájának kapcsán – valójában a zsidóságot imágójának felértékelése.

A neológ sajtó diskurzusának másik jellegzetessége a változatlansága volt. Ha megengedtük magunknak, hogy minden további nélkül egymás mellé állítsuk mintegy harminc év korszakának idézeteit, ezt azért is tehetjük, mert alapjában véve a diskurzus

123 Szemle. *Zsidó Szemle* 1912. máj. 15. 2.

124 [Schönfeld József]: Lipótvárosi levelek. *Zsidó Szemle* 1911. ápr. 1. 1.

125 Szemle. *Zsidó Szemle* 1913. ápr. 1. 2.

126 Csupán két, aligha meglepő módon a Múlt és Jövőben megjelent cikk hívja fel a figyelmet a jótékonytáknak olyan, szükségessé vált formájára, amely nem szorítkozik csupán az adakozásra, a „snorner-nevelés”-re, hanem egy „központosított modern szociális” intézményrendszer révén arra is törekszik, hogy a kivetetteket segítse visszailleszkedni a társadalomba. Ld. *Dr. Frisch Ámin*: Kultúrvadák hitközségeink ellen. *Múlt és Jövő* 2(1912) 31–32., valamint: *Deutsch Ernő*: Snorner-nevelés. *Múlt és Jövő* 2(1912) 186.

ezen a téren egy jöttányit sem változott. Az 1880-as évek közepétől az 1914-ig terjedő időszakban a jótékonyosság, mint politikai program, a felhívás a jótékonykodás iránti buzgalom fokozására az *Egyenlőség* vezércikkeinek mindvégig egyik vezérmotívuma maradt. Sturm Albert, az *Országgyűlési Almanach* szerkesztője, összefoglalva az 1889-es esztendő és felvázolva a jövő perspektíváit, a következőképpen sorolja föl az *Egyenlőség* utolsó decemberi vezércikkében a magyar zsidóság feladatait: „Azonosodjék a magyar nemzettel teljesen és kizárólagosan és alkalmazkodjék a nemzet jó szokásaihoz, amennyiben saját hitfelekezete sarkalatos törvényei ezt nem tiltanak. [...] sorakozzék, tömörüljön, legyen eggyé és egységessé, szervezkedjék úgy, hogy az egyesült és jól szervezett erővel a hazai közművelődés mindinkább izmosodó tényezőjévé váljék; teremtsen minél több közhasznú, a más vallásúak javára is szolgálható intézetet, imponáljon nagyszerű jótékonyágával és netaláni jómódjának közcélok szolgálatára alkalmazása által”.¹²⁷ 1914-ben a Szerbiának küldött hadüzenet kapcsán írt névtelen – Szabolcsi Lajos tollából származó – vezércikk a magyar zsidókat kettős misszió teljesítésére biztatja. Egyrészt, természetesen, harcolni a hazáért. Ám önmagában ez még nem elegendő: „De tegyetek többet is, testvéreink, mint hogy ezt a kötelességeket teljesítitek. Gondoljatok a visszamaradottakra, az elhagyottakra s ébredjen fel bennetek a legnagyobb zsidó erény: a jótékonyosság. [...] Ti, akiknek keze már fáradt a fegyverhez, erősítsétek meg azt a fájdalmak enyhítésében. Legyen a jótékonyosság a ti hazaszeretetetek, itt maradt testvéreink!”¹²⁸

Ennek a változatlanságnak többféle értelmezése is lehetséges. A neológ sajtó úgy érezhette: a többségi társadalom által egyre pozitívabban értékelt zsidó jótékonykodás ténylegesen elősegíti a zsidóság társadalmi befogadását, tehát megéri, hogy továbbra is – változatlanul – előtérbe helyezték.

Egy másik ok is közrejátszhatott. A huszadik század első évtizedében a tudományos publicisztika (Gratz Gusztávtól Szende Pálig), s az azt követő tárcairodalom (Molnár Ferentől Ignotusig) mind erőteljesebben kritizálja a hagyományos intézményes magánjótékonykodást, amely üdvösen hat ugyan az adakozók lelkiismeretére, ám – az okozatot igyekezvén kezelni az ok helyett – valójában csupán pillanatnyilag, s többé-kevésbé álszent módon enyhíti, de nem orvosolja a súlyos társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó nyomort. A jótékonykodás e kritikája magával vonta az adakozók indítékainak nemes mivoltával szemben táplált növekvő szkepszist. „Nincs emberi erény – írja Kóbor Adolf *A Hétben* 1896-ban –, melyet a bizalmatlanság és a gyanú annyira kikezdené, mint a jótékonyosság, az ingenadás.”¹²⁹ A zsidóság jótékonyágáról kifejtett elmékedések változatlanságát az is magyarázhatja tehát, hogy a retorika immáron nem csupán az eredeti célt – a zsidóság eredendő emberszeretetét – volt hivatva kidomborítani, hanem arra is szolgált, hogy kivédje a hagyományos, „polgári” filantrópiát ért növekvő támadásokat, még-hozzá oly módon, hogy a kérdés társadalmi aspektusait kizárván, továbbra is változatlanul a zsidóknak a jótékonykodásban kifejeződő humanitására helyezte a hangsúlyt.

Nem feladatunk itt arra keresni a választ, hogy a minden kétséget kizáróan jelentős zsidó jótékonykodás és a propaganda, amelyet ehhez a neológ sajtó és valamivel kisebb mértékben az ortodox is nyújtott, hozzájárult-e – és ha igen, milyen mértékben – a zsidók integrációjához a többségi társadalomba. A diskurzus mezején maradván, nem zsidó politikusoknak, közéleti személyiségeknek, újságíróknak a zsidó jótékonyágról tett kijelen-

127 Sturm Albert: Visszapillantás. *Egyenlőség* 1889. dec. 29. 2.

128 Háború. *Egyenlőség* 1914. aug. 2. 1.

129 Caliban [*Kóbor Adolf*]: Hirsch Móric báró. *A Hét* 1896. ápr. 26. 269.

téseiből szeretnénk kiemelni azt, ami számunkra a leginkább sokatmondónak tűnik. Természetesen a lehetséges reakciók teljes skáláját megtaláljuk: meghatott apológia,¹³⁰ a zsidó jótékonyosság, mint követendő példa előtérbe helyezése az egész társadalom,¹³¹ vagy a katolikus főpapság számára,¹³² a zsidók által az emberbaráti egyesületek felvirágoztatásában játszott szerep dicsérete,¹³³ a zsidó jótékonyosság toladó reklámozásának elítélése,¹³⁴ vádaskodás a zsidók igen mérsékelt hajlama miatt, hogy a keresztények iránt is gya-
korolják a jótékonyt,¹³⁵ vagy amiatt, hogy jótékonykodásuknak egyetlen valódi célja a magyarok figyelmének elterelése „a kirablottak, elpusztultak jajkiáltásától”.¹³⁶

Megjegyzendő továbbá, hogy amikor a századforduló sikeres (zsidó és nem zsidó, netán kitért zsidó) írói tollvégre vették a zsidó nagypolgárság jótékonyosságának témáját, ebben – a zsidókra nézve – ritkán volt köszönet. Tiszteletreméltóság utáni kétségbeesett vágyakozás, nem kevésbé kétségbeesett erőfeszítés, hogy jótékonyági báljaira elcsábítsák a keresztény „high life” lehetőleg minél „ókatolikusabb” képviselőit, versengés a hölgyek között, akár bőkezűségük kimutatása révén, akár egyértelműen csupán divatként felfogott szokások bevezetésével, mint például a „szegénylátogatás”: hogy a zsidó burzsoázia jelentős összegekkel áldozott a jótékonyosság oltárán, e szerzők legkevésbé sem vonták kétségbe, olykor méltatták is; hogy ennek indítékai között a rászoruló megsegítésének önérdektől ment vágya már jóval ritkábban szerepelt, ezt viszont a legtöbb esetben nem kevésbé kétségtelennek tüntették fel.¹³⁷

Megjegyzendő végül, hogy a zsidó polgárság jótékonyága – persze aligha meglepő módon – a szocialisták tetszését sem nyerte el, akik szerint ennek egyedüli célja, mint különben az arisztokrácia emberbaráti tevékenységéé, az volt, hogy „egy-egy tányér meleg levessel és kölessel” lecsillapítsák a kizsákmányolt munkás haragját, ilyen módon akarván elérni, „hogy ne zúgolódjék a társadalmi egyenlőtlenség miatt, s hogy lojális, a gazdagokat tisztelő barommá legyen”.¹³⁸ A jótékonyosság annál is inkább álszent és felháborító, vélte Varga Jenő kommentárjában a „cukorbárók” gyáraiban tapasztalt munkakörülményekről, hogy az erre szánt összegek a munkások hátán szerzett vagyon vissza-
csurgatott cseppjei.¹³⁹

130 Ld. *Báró Atzél Béla*: Válasz egy vezércikkre. Bp. 1898. 32.

131 Ld. gróf Keglevich István felszólalását a felsőházban 1894. okt. 8-án a zsidó vallás recepciójáról szóló törvényjavaslat vitájakor: Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. IV. Bp. 1895. 98.

132 Ld. Sima Ferenc felszólalását a képviselőházban 1898. márc. 23-án: Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. Bp. 1898. 238.

133 Ld. *Zay M.*: i. m. 959.

134 Ld. *Prohászka Ottokár*: Reklámos jótékonyosság. 1901. dec. 8. In: *Uő*: Az igazság napszámában. Sajtó alá rend. Schütz Antal. Bp. 1929. (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XXI.) 225.

135 Ld. Buzáth Ferenc néppárti képviselő 1901. febr. 26-i parlamenti beszédét: Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXXIII. Bp. 1901. 425–426.

136 *Petrászevich Géza*: Magyarország és a zsidóság. Bp. 1899. 70.

137 Ld. *Viharos [Gerő Ödön]*: Az én fővárosom. Képek Budapest életéről és lelkéről. Bp. 1891.; *Molnár Ferenc*: Az éhes város. Bp. 1901.; *Ambrus Zoltán*: Berzsényi báró és családja. Tollrajzok a mai Budapestről. Bp. 1902.; *Erényi Nándor–Molnár Ferenc–Szomaházy István–Tábori Kornél*: Budapesti erkölcsök. Bp. [1909.]; *Bródy Miksa–Tábori Kornél–Szomaházy István*: Börzehumor. Bp. [1912.]

138 „T-a”: A közjótékonyosság és a szegények. Népszava 1888. máj. 13. 2.

139 *Varga Jenő*: A magyar kartellek. Honnan származnak a milliók? Bp. 1912. 55.

A dicséretetek mellett, amint látjuk, kritikából sem volt hiány. Véleményünk szerint a lényeg mégis másutt volt: az idők során, és e kritikák ellenére, a zsidók dicséretes jótékonyága egy néhányak által felvetett gondolatból a többségi társadalomban mélyen meggyökeresedett sztereotípiává vált! Ferenc József, aki kijelentéseit a zsidókról igen csak óvatosan adagolta, 1909-ben így nyilatkozott: „Nagyra becsülöm a zsidókban a családiasságot s a jötevésben való örömeiket.”¹⁴⁰ Még árulkodóbb, hogy a zsidók jótékonyágának magasztalását megtaláljuk a századfordulón olyan szerzőknél is, akiknek írásaiban – noha hevesen tiltakoztak az őket érő antiszemitizmus vádjá ellen –, zsidóellenes toposzok sora lelhető fel. Egan Ede, a kárpát-ukrajnai parasztság nyomorán segítő, ún. hegyvidéki akció miniszteri biztosa híres-hírhedt jelentésében „a zsidóknál elterjedt ismert nagy jótékonyág”-ról beszélt.¹⁴¹ Bartha Miklós abban a nem kevésbé elhíresült munkában, amelyet e kárpát-ukrajnai parasztság bemutatásának, az Egan Ede által irányított akciónak, de leginkább a „kazároknak” szentelt, vagyis azon Galíciából bevándorolt zsidóknak, akik szerinte, mint Egan Ede szerint is, nagy részben felelősek voltak az őslakos népesség nyomoráért, úgy találta, hogy „a jótékonyági érzület egyetlen egyház kebelén sem melegebb, mint a Mózes egyházában”.¹⁴²

A kérdés, vajon e megjegyzések őszinte meggyőződésből fakadtak, avagy az a taktikai megfontolás motiválta őket, hogy az asszimiláns zsidóság előrelátható támadásait a galíciai zsidók elleni kirohanások közé elszórt, a zsidóságot méltató sorokkal védjék ki – nemcsak megválaszolhatatlan, de végső sorban lényegtelen is. Sőt: a második feltevés, a jótékonyág közhelyének álszent felhasználása még inkább tanúsítaná a sztereotípiá beágyazottságának erejét. E sztereotípiá túléli az első világháború okozta cezurát, a fehérterrort, a *numerus clausus* bevezetését. Herczeg Ferenc, a Horthy-korszak „hivatalosan akkreditált nemzeti költő”-je,¹⁴³ aki, ha antiszemitának kétségkívül nem tekinthető, saját bevallása szerint nem érzett különösebb rokonszenvet a zsidók „mint olyanok” iránt,¹⁴⁴ maga is több ízben feleleveníti, így Wolfner Tivadar 1929-ben bekövetkezett halálakor írt megemlékezésben: „Minket, írókat, különösen lenyűgözött a mélyeséges, mondhatnám áhítatos tiszteletével, amelyet az irodalom iránt érzett. Ez és a jótékonyága volt rajta *zsidó vonás*.” (Kiemelés Herczegtől!)¹⁴⁵

A retorikának ez a változatlansága végső soron azonban abból fakadt, hogy szerzői változatlanul aktuálisnak látták azt, ami hajdan a kialakulását motiválta: a zsidóság integrációjának elősegítését, illetve ennek szükségességét; az asszimiláns zsidóság megtépázott önérzetének megerősítését. Túl az *Egyenlőség* állandóan ismételt állításán, miszerint a zsidók immáron visszafordíthatatlanul (s zsidóságukhoz való kötődésüket mindeközben büszkén fenntarthatva) a magyar nemzet részét képezik, e propaganda folytonossága felfedi szerzőinek a saját állításukkal szemben táplált, az idővel valójában egyre gyötrőbb kétségeit.

140 *Dr. Kecskeméti Ármán*: Ferenc József és a magyar zsidóság. In: Évkönyv. 1917. Szerk. Bánóczy József. Bp. 1917. (Az Izs. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai XLII.) 12.

141 *Egan Ede*: A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Bp. 1900. 160.

142 *Bartha Miklós*: Kazár földön. Kolozsvár, 1901. 85.

143 *Halmi Bódog*: Herczeg Ferenc. Az író és az ember. Bp. 1931. 54.

144 *Herczeg Ferenc*: A gótikus ház. Bp. 1939. 91.

145 *Herczeg Ferenc*: Báró Wolfner Tivadar. In: Zsidó évkönyv az 5690. bibliai évre i. m. 166.

MIKLÓS KONRÁD

JEWISH CHARITY AND ASSIMILATION AT THE TURN OF THE
TWENTIETH CENTURY

From the beginning of the Emancipation era, those who claimed to speak in the name of Hungarian Jewry developed a full scale ideology aimed on the one hand at sustaining the Jewish self-consciousness and on the other, at fostering their social integration by improving the image of the Jews in non-Jewish society. This would be done by stressing the importance of Jewish contributions to the modernization of the country, the readiness of the Jews to become true Hungarians, and also by emphasizing Jewish “inner” qualities. The best subject through which to stress the latter seemed to be philanthropy, the very manifestation of generosity and altruism. The study of the way Jews dealt with charity at the turn of the Twentieth century gives us an opportunity to analyse the dialectic of Jewish society in all its facets: assimilationist Neologues, Orthodox Jews, and the “post-assimilationist” generation which shaped its identity partly by rejecting that of its fathers.

Though apparently opposed in every aspect, Neologue and Orthodox Jews appear to have differed hardly at all on the subject of charity. The foregoing conclusion is supported by the Hungarian language Orthodox press, which however, represented not so much the true views of the Orthodox masses as the way their leaders wished to present them to Gentiles. The Neologue–Orthodox discourse aimed to establish an intrinsic connection between charity and the Jewish “soul”. Both groups portrayed philanthropy as an activity stemming from authentic generosity rather than social obligation. The Neologue press emphasized the inter-denominational character of Jewish charity to counter the accusation of “Jewish solidarity”, considered to be an expression of the incapacity of Jews to have any concern for the fate of their non-Jewish fellow citizens.

In its effort to develop a harmonious Jewish identity not based on the paradigms of non-Jews, the new generation elaborated a sometimes radical criticism of assimilated middle and upper-class Jews. The critique denounced what seemed self-deluding or hypocritical in Jewish charity – that “giving” was enough in itself to make someone a good Jew, or worse, that philanthropy could be a means to gain acceptance by non-Jewish elites.

Unchanging in character during the quarter century preceeding World War I, the propaganda of the older generation had a Pyrrhic effect. While it did not prevent the growth of anti-Semitism, it transformed the notion of Jewish philanthropy from mitigating praise voiced by a few liberals in the Vormärz period to a deep-rooted stereotype echoed in the interwar period even by those who otherwise expressed little sympathy for the Jews as such. Contradicting the official Jewish affirmation of a completed and irreversible integration of the Jews into the Hungarian nation, the steadfast propaganda accompanying Jewish charity reveals the assimilated Jewish middle classes’ increasing worry and doubt about the truth of the above affirmation.